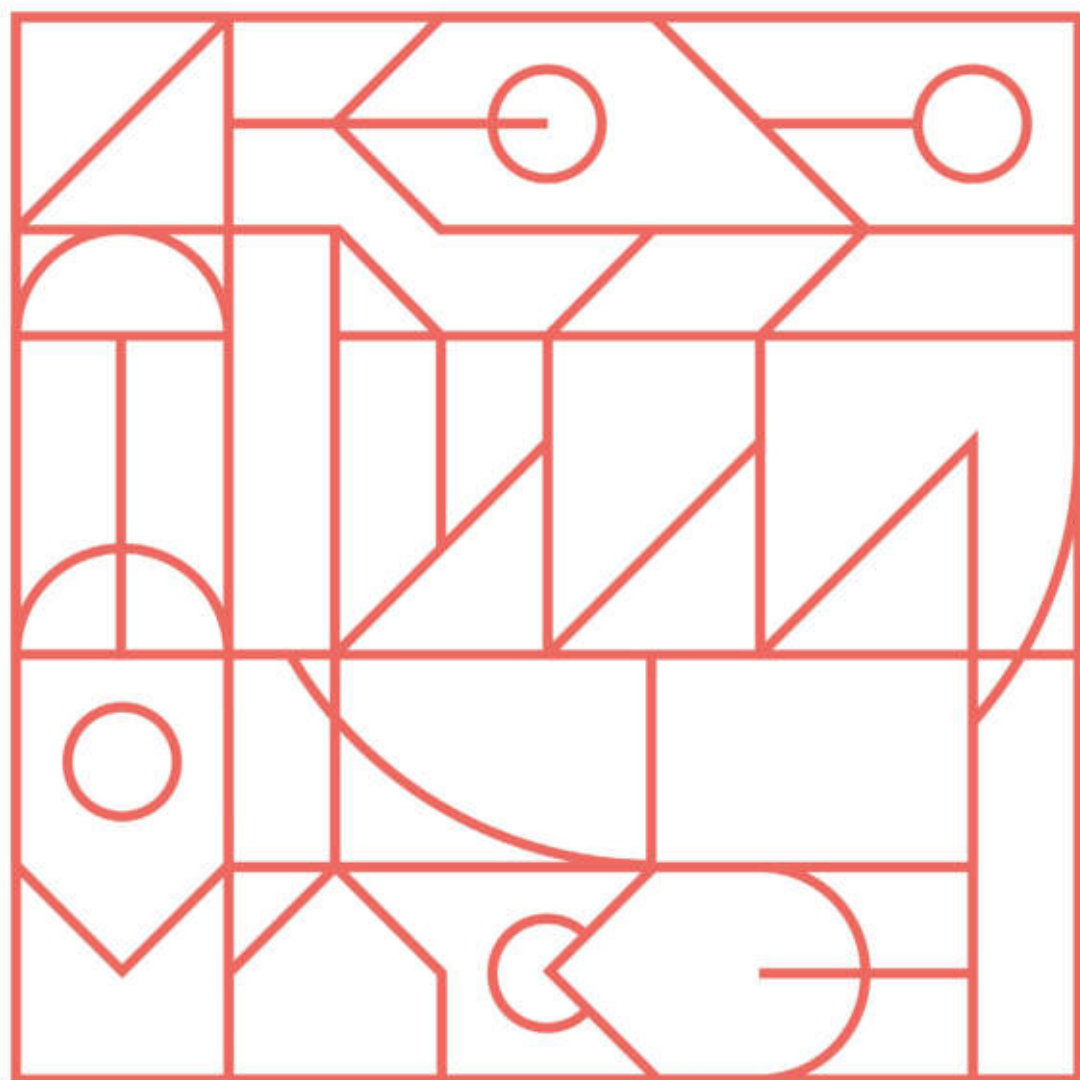

KA

DRUGAČIJEM

GRADU

***KA
DRUGAČIJEM
GRADU
2***

KA DRUGAČIJEM GRADU 2

Urednik:

Iva Čukić

Izdavač:

Mikro art, Nušićeva 8, Beograd

Za izdavača:

Radomir Lazović

Tekstovi:

Laura Roth, Kate Shea Baird, Jovana Timotijević, Ljubica Slavković, Božena Stojić, Goran Tomka, Iva Čukić

Fotografije:

Horda Sage, Rajko Radosavljević (Rajko SK8), Iva Čukić, Dušan Rajić

Prevod:

Milica Leković

Lektura:

Milica Leković i Iva Čukić

Grafičko oblikovanje:

Dušan Rajić

Štampa:

Standard 2

Tiraž:

200

ISBN:

978-86-918827-4-7

*Realizaciju omogućila: Regionalna kancelarija fondacije
Hajnrih Bel u Beogradu*

 HEINRICH BÖLL STIFTUNG
SRBIJA, CRNA GORA, KOSOVO

SADRŽAJ:

<i>Ka drugačijem gradu 2 / uvod</i>	8
Laura Roth	
<i>Kakav municipalizam?</i>	18
Laura Roth i Kate Shea Baird	
<i>Municipalizam i feminizacija politike</i>	22
Goran Tomka	
<i>Prilozi borbi za održivi grad</i>	27
Jovana Timotijević	
<i>Zašto kažem društvena promena, a mislim na prostor?</i>	54
Božena Stojić	
<i>Upravljanje poslovnim prostorima u javnoj svojini grada Beograda</i>	60
Iva Čukić	
<i>Aktiviranje prostora kroz samo-organizovanje</i>	72
Ljubica Slavković	
<i>Lekcija iz skejtbordinga</i>	78

Od 2010. godine kolektiv Ministarstvo prostora je veliki deo svog rada posvetio analizi i artikulaciji kritike postojećeg trenda razvoja gradova: od neiskorišćenih prostornih resursa do neprimerenih urbanističkih projekata, i od primedbi na planove regulacije do uličnih protesta. Ono što nas u tom delovanju pokreće jeste uverenje da razvoj sredina u kojima živimo, radimo, stvaramo i uživamo ne treba da bude proizvod uskih interesa bilo kakvih elita već proizvod širokog društvenog dijaloga koji uzima u obzir svačije potrebe i mogućnosti. Proizvod takvih procesa bio bi istinski drugačiji grad.

Grad je polje našeg primarnog interesovanja, a posebne fokuse stavljamo na karakteristike drugačijeg grada, koje podrazumevaju uključenost i informisanost građana i građanki o razvoju grada, ali i solidarno odlučivanje o njegovoj budućnosti u interesu svih nas. Na putu ka drugačijem gradu su nam pre svega važni mehanizmi koji omogućavaju, razvijaju i šire učešće ljudi u životu zajednice. Publikacija koja se nalazi pred vama predstavlja nastavak potrage za primerima i predlozima koji bi mogli da doprinesu uspostavljanju demokratičnijeg i pravednijeg grada, i ostvarivanja kvaliteta života zajednice.

Pridružite nam se!

Ka drugačijem gradu 2

Uvod

Ciklusom predavanja i razgovora “Ka drugačijem gradu” smo i u 2018. godini pokrenuli važna pitanja na temu razvoja grada i urbanih politika. Fokus u ovom ciklusu bio je na kritičkoj analizi primera dobre i loše prakse gradskih politika, ali i na oblicima samo-organizovanja, uključujući i sve učestalije nastajanje municipalističkih platformi i inicijativa širom evropskih gradova. Stoga je izbor tema bio usmeren ka mogućnostima izgradnje javnog diskursa i nove institucionalnosti u kojima su ostvareni pravo na grad i demokratska participacija.

Skoplje, tematski park ili grad?

Ivana Dragšić i Nikola Naumovski

Prvo predavanje u okviru drugog ciklusa ukazalo je na uzroke i razloge nastanka projekta Skoplje 2014 (sada, Skoplje 2020), ali i na posledice ovog projekta na ekonomiju zemlje, gradsko okruženje, životnu sredinu i međuljudske odnose. Naime, prestonica Makedonije koja broji više od pola miliona stanovnika, poznata je između ostalog i po velikom zemljotresu 1963. godine, u kojem je uništeno preko 70% grada. Talas obnove koji je usledio nakon toga, gradu daje novu fizionomiju, izgrađenu u duhu moderne arhitekture. Međutim, grandiozan preobražaj makedonske prestonice, ostaće zapamćen po megalomanskom projektu urbane obnove “Skoplje 2014” koji se rapidno razvija poslednjih desetak godina. U tom kontekstu, Ivana Dragšić i Nikola Naumovski predstavili su procese mobilizacije građana i tačke otpora, koje su poslužile kao inspiracija za trenutne okolnosti u kontekstu urbanog razvoja Beograda.

Lokalni problemi

Lokalni front

Namera predavanja bila je predstavljanje iskustava vezanih za političko organizovanje na primeru Lokalnog fronta iz Kraljeva. Aktivisti Lokalnog fronta, Predrag Voštinić, Vladan Slavković i Vladimir Marović, ukazali su nam na sopstvena iskustva stečena kroz građanski aktivizam u lokalnom kontekstu, ali i na načine motivisanja građana i građanki, i organizovanja sa ciljem prevazilaženja opšte letargije, nezadovoljstva i osećaja nemoći. Naime, organizacija civilnog sektora iz Kraljeva, čiji su predstavnici na poslednjim lokalnim izborima postali i odbornici u gradskoj skupštini, zalaže se za veće uključivanje građana i građanki u politički život, kao i za uspostavljanje modela participativne demokratije. Kako i sami često navode u pitanju je samoorganizovana grupa entuzijasta koja je odlučila da sačuva svoj grad i da krizu rešava kroz uključivanje što većeg broja građana u društvene, ekonomske i političke procese.

Upoznaj žarišta Beograda

Terenska poseta

Terenska poseta žarištima Beograda, nastala je na osnovu "Mape žarišta"^[1] koju je objavila Inicijativa "Ne da(vi)mo Beograd", u želji da na jednom mestu objedini trenutne borbe građana i građanki Beograda za pravedniji, humaniji i održiviji grad, ali i da pokažu obim napada na javni prostor i javna dobra. Od zaštite zelenih površina u blokovima na Novom Beogradu, preko protivljenja privatizacijama PKB-a i deponije u Vinči, do odbrane obala reka, ova mapa služi kao inspiracija i putokaz do svojevrsnih slobodnih teritorija. Naime, širom Beograda postoje desetine tačaka u kojima je na delu već viđen mehanizam čiji je cilj otimanje javnih dobara i privatizacija grada. Neke od tačaka su samo naizgled manje, i samo naizgled prikazuju partikularnije interese, kao što je npr. organizovanje stanara novobeogradskih blokova radi zaštite zelenih površina u svom komšiluku.

Međutim, problem popunjavanja novobeogradskih blokova vodi do pitanja zašto Gradska uprava ima jasnije analize potreba i čvrste planove izgradnje

1 Videti više na: <https://kakoseborimo.wordpress.com/2017/07/30/mapa-zarista/>

npr. benzinskih pumpi nego škola, vrtića i kulturnih ustanova. A ta pitanja, i to je sasvim jasno zahvaljujući ovakvom mapiranju, su ona koja povezuju i stare i nove novobeogradske blokove, i naselje Stepa Stepanović i Mirijevo. Kao što ideja o menjanju stabala u Studentskom parku stablima dekorativne kruške, premeštanju Starog savskog mosta na Veliko ratno ostrvo ili izgradnje nove luke na Beljarici jesu vezane pitanjem strateškog odnosa prema prirodnom bogatstvu Beograda. Izgradnja Makiškog polja i popunjavanje Savskog nasipa vikendicama povezuje pitanje strateškog odnosa prema vodosnabdevanju. Makiško polje vezano je i za pitanje rasta Beograda, tamo pretežno u širinu, a u Savskom amfiteatru, Bloku 18 i Brodogradilištu, na Adi Huji - u visinu. Mogućnosti rasta u visinu je jedina vrednost koja se pronalazi na tačkama Hipodrom, zgrada Generalštaba, MUP u Kneza Miloša i Hotel Jugoslavija koje se menjaju luksuznim višespratnicama i šoping molovima, pokazujući odsustvo odnosa prema kulturnom nasleđu. Privatizacija kompleksa IMTa, BIPa i PKBa ne pokazuje samo odsustvo odnosa prema industrijskom nasleđu, već i odsustvo strateškog razmišljanja o korišćenju resursa, privatizaciji javnog dobra, ali i prava radnika. A u slučaju privatizacije deponije u Vinči, ovome treba dodati i strateško razmišljanje o zagađenju vazduha i zaštiti životne sredine.

U samoj osnovi svih ovih procesa je svesno isključivanje građana i građanki iz procesa donošenja odluka o razvoju Beograda, pa i isključivanje profesionalnih institucija zaduženih za negovanje, upravljanje i planiranje razvojem Beograda koji su svedeni na puke izvršioce naredbi onih koji u tom trenutku predstavljaju vlast, na isti način na koji su građani i građanke svedeni na puke konzumente odluka donetih iza zatvorenih vrata. Mehanizmi kojima se onemogućava učešće javnosti su isti i u slučajevima koji se tiču uređenja komšiluka i u onim koji zahvataju veće delove Beograda. I zato je važno i jednim i drugim posvetiti pažnju.

Inicijativa "Ne da(vi)mo Beograd" se aktivno bavi ovim žarištima. U nekim slučajevima su i aktivno učestvovali organizovanjem javnih akcija (izgradnja pumpe u bloku 45) i tribina (Vinča), u nekim davali stručnu i tehničku podršku u iskorišćavanju i formalnih i neformalnih načina da se njihov glas što bolje čuje, neke prate, obaveštavaju javnost i pripremaju pravne korake kao npr. u slučaju prodaje dela obale u Zemunu. Stoga je cilj da mapa žarišta preraste u mapu živih/demokratskih komšiluka, kao što se već i dešava u krajevima gde se građani organizuju radi očuvanja javnog interesa. Tako mapu treba posmatrati kao poziv na otvaranje stvarnog prostora za razgovor o tome kako će naš grad izgledati.

Građanski pokreti "Kritična masa" (Massa Critica) i "Za slobodan Banjoli" (Bagnoli Libera)

Daniele Kazola i Dario Oropallo

Predstavnici pokreta koji dolaze iz Napulja, Danijele Kazola (Daniele Casola) i Dario Oropallo (Dario Oropallo), predstavili su inovativne načine građanskog organizovanja u italijanskim gradovima. Fokus predavanja i razgovora jeste bio na borbi za Banjoli, bivšu industrijsku oblast na obali mora, koja je pod stalnom pretnjom nestanka u vrtlogu spekulacija građevinskim zemljištem. Međutim, ono što je važnije jeste veština ovih pokreta da otvore prostor za dijalog i debatu o viziji razvoja grada, uključujući različite društvene pokrete, građane i predstavnike izvršnih vlasti, čime je napravljen prostor za direktno učestvovanje i uticanje za razvojne politike grada. Najveći doprinos delovanja pokreta "Kritična masa" jeste u pritisku na izvršne vlasti, koje su bile primorane da uvedu posebne zakonske mere za zaštitu zajedničkih dobara. Važno je naglasiti da je ključni partner ovog pokreta levo orjentisan gradonačelnik Luiđi de Magistris (Luigi De Magistris) koji je ponovo izabran za vršenje te funkcije 2016. godine. Zahvaljujući dobrim odnosima i uzajamnom poverenju, ova platforma još uvek ne namerava da ulazi u borbu za lokalne izbore, sve dok izvršna vlast ima sluha i volje da gradske politike kroji prema potrebama njenih građana i građanki.

Platforma “Zagreb je naš” **dr Danijela Dolonec**

Prof. dr Danijela Dolonec, kandidatkinja za zamenicu gradonačelnika Zagreba, predstavila je političku platformu “Zagreb je naš” koja je formirana za lokalne izbore 2017. godine sa ciljem da vrati politiku u ruke građana, a kao odgovor i otpor šesnaestogodišnjoj politici uništavanja grada od strane Milana Bandića i mnogobrojnih političkih stranaka koje su ga sve ove godine održavale na vlasti. Naime, deo članova platforme već je bio poznat javnosti po svom političkom ili društvenom angažmanu. Uoči odluke da izađu na izbore ova politička platforma okupila je aktiviste, profesore, učitelje, vaspitače u vrstiću, radnike i radnice u kulturi, učesnike kvartovskih inicijativa, sindikate i druge, koji su odlučili da uzmu stvar u svoje ruke i da iz temelja izmene dosadašnje politike i zajednički oblikuju grad. Njihova politika zasniva se na principima participacije, održivosti i jednakosti, i podrazumeva (1) institucionalne inovacije, (2) veće ingerencije gradskih četvrti i mesnih zajednica, (3) zaustavljanje procesa liberalizacije i privatizacije komunalnih usluga, (4) rodnu ravnopravnost u političkom delovanju, ali i u široj društvenoj sferi, (5) i ujednačen razvoj grada koji će osigurati da svi njegovi stanovnici mogu ravnopravno učestvovati u gradskom političkom, ekonomskom i kulturnom životu. Na prezentaciji smo imali priliku da se upoznamo sa političkim kontekstom u Zagrebu, ali i da saznamo kako su uspeli da budu iznenađenje lokalnih izbora u Hrvatskoj i u koaliciji sa Novom ljevicom, ORaH-om, Radničkom frontom i Za Grad-om osvoje 7,61% glasova i uđu u skupštinu grada Zagreba.

Finansiranje kooperativnog grada

dr Levente Poliak

Na prezentaciji dr Levente Poliaka (Levente Polyak) su predstavljeni različiti akteri, prakse, modeli i mehanizmi koji su nastajali promenom društveno-ekonomskih sistema u različitim kontekstima, ali i novo polje eksperimentalnih finansijskih i ekonomskih modela za prostore zajednice, zadržavanjem profita u okviru nje, i obezbeđujući prostore oslobođene pritiska kapitala i tržišta. Naime, poslednjih godina kulturni, društveni, i prostori namenjeni zajednici postali su laboratorija novih oblika života, rada, učenja i kolektivne razmene. Međutim, ovi prostori suočavaju se sa mnogim poteškoćama u uspostavljanju stabilnih ekonomskih struktura, ili finansijskih modela kako bi osigurali svoje dugoročne aktivnosti i relativnu autonomiju.

U mnogim zemljama je nedavna ekonomska recesija kulminirala nestankom i devastacijom prostora, što je istovremeno u mnogim evropskim gradovima izazvalo građane da stvore mogućnosti za alternativne modele urbanističkih razvojnih procesa koji su proizvedeni od strane korisnika, često adaptiranjem i ponovnom upotrebom neiskorišćenih objekata, prostora ili zemljišta. U gradovima u kojima su se desile snažne kolaboracije različitih aktera stvorili su se i uslovi za dugotrajne projekte i mogućnosti. U drugim slučajevima, projekti ponovne upotrebe generisani od strane korisnika bili su instrumentalizovani i inkorporirani u institucionalne ili profitne razvojne procese grada. Ipak, treba naglasiti, da u slučajevima odsustva kredibilnih predstavnika javnog sektora, neprofitni privatni i civilni sektor postaju čuvari javnog interesa, funkcija i usluga.

Iako tržišno orjentisan urbani razvoj ugrožava mnoge prostore namenjene zajednici, brojni korisnici su u međuvremenu stekli neophodna znanja i veštine koje su im omogućile da naprave sledeći korak ka održivosti tih prostora. U želji da konsoliduju svoje prisustvo u obnovljenim prostorima, mnoge inicijative se sve više oslanjaju na moć lokalne zajednice, građane i nove ekonomske aktere koji bi mogli da podrže njihove aktivnosti. Tako u nekim slučajevima, zajedničko i kooperativno vlasništvo isključuju mogućnost špekulacije nekretninama, u drugim slučajevima, nove socijalne usluge bivaju integrisane u lokalno ekonomsko tkivo, oslanjajući se na neiskorišćene resurse i kapacitete. Naime, novi procesi razvoja kooperativa upućuju i na pojavljivanje novih tipova investitora, koji funkcionišu po principima etike i održivosti, odnosno u polju definisanja novih vlasničkih i upravljačkih struktura van tržišta nekretnina.

Prezentaciju je pratila i promocija knjige "Funding the Cooperative city: Community Finance and the Economy of the Civic Spaces", koja daje detaljan pregled primera dobre prakse u različitim evropskim gradovima, a koju je moguće u pdf formatu preuzeti sa web stranice *Cooperative city*.

Sve što ste hteli da znate o novinama u upravljanju zgradama

Ljubinka Pejčić

Prošle godine je u Srbiji usvojen novi Zakon o stanovanju i održavanju zgrada. Pored toga što se Zakon ne bavi rešavanjem stambenog pitanja ovih koji u današnjim uslovima to pravo ne mogu da ostvare, on uvodi i nove namete i mogućnosti za partijsko zapošljavanje kadrova. Upravo je fokus ovog razgovora bio na tome šta nam novi Zakon donosi time što održavanje zgrada proglašava javnim interesom i uvodi kategoriju upravnika. Ingerencije upravnika izazvale su brojne polemike i nedoumice među građanima i građankama. U svetlu aktuelnih okolnosti, profesionalna upravnica Ljubinka Pejčić, dala je presek odredbi, instrumenata i mehanizama koje ovaj Zakon donosi, ukazala na razlike između profesionalnog i prinudnog upravnika, te dublje objasnila procedure registracije stambenih zajednica, formiranje kvoruma za odlučivanje i alate za animiranje nedostupnih stanara.

Kakav municipalizam?[¹]

Laura Roth

Jedno od političkih stremljenja koje dobija na snazi u trenutnom političkom kontekstu, obeleženom krizom neoliberalizma, krizom stare levice i jačanjem ekstremne desnice je **municipalizam**. U slučaju Španije ovo je očigledno, međutim takođe možemo videti napredovanje municipalističkog projekta na drugim mestima², kao što su SAD, Poljska, Italija i različiti latinoamerički gradovi, poput Valparaisa i Rosaria, među mnogobrojnim primerima. Više od 700 učesnika skupa “Fearless Cities” (Neustrašivi gradovi) iz celog sveta, održanog u Barseloni u junu 2017. godine, pokazalo je da je vredno pratiti razvoj ovog novog globalnog municipalističkog političkog prostora sa puno pažnje.

Naravno, municipalizam nije nova ideja. Trag mu se nazire u tradicijama poput liberterskog anarhizma ili republikanizma, a slične ideje mogu se naći i u urbanim pokretima različitih vrsta, iz raznih epoha i podneblja. Danas čak i mnoge nacionalne stranke, od Podemos do Narodne stranke (špan. Partido Popular) govore o municipalizmu kao da je to tema sa kojom se svi identifikuju, slična pravdi ili slobodi. Ali o čemu tačno govorimo danas kada govorimo o “novom municipalizmu” ili “ transformacijskom municipalizmu” čije ideje brane *Neustrašivi gradovi*?

Postoje oni koji tvrde da je municipalizam naprosto isto što i lokalno samoupravljanje, što podrazumeva nadležnost gradova i sela da odlučuju o vlastitim pitanjima. Drugi smatraju da je reč o političkoj strategiji koja daje prioritet lokalnom delovanju. Međutim, municipalizam *Neustrašivih gradova* uključuje obe ideje, jer smatra da su međusobno povezane. Šta je onda, pored ovih ideja, sadržaj novog municipalizma? Za **kakav municipalizam** se zalažemo?

Prvo, potrebno je istaknuti **izgradnju jedinstvene političke platforme** koja odražava različite senzibilitete u lokalnom političkom tkivu i koja pruža odgovor na lokalne teme i okolnosti. Nije dovoljno osnovati lokalni ogranak nacionalne stranke, već je neophodno oformiti lokalnu platformu, koja se predstav-

¹ Originalni tekst: ¿Qué municipalismo?, 11. avgust 2017.

² Tekst objavljen 7. juna 2017. Izvor: <https://www.opendemocracy.net/can-europe-make-it/kate-shea-baird/new-international-municipalist-movement-is-on-rise-from-small-vic>

lja i koju drugi prepoznaju kao političkog aktera. To znači da, iako saraduje sa municipalističkim platformama na drugim mestima, nema iste prioritete, članove ili način delovanja.

Drugo, uslov da **lokalne vlasti nisu samo najniži stepenik** u državnoj upravi, već prostori samouprave. Municipalizam se bori za prenošenje nadležnosti lokalnim samoupravama. Da se odluke koje utiču na građane Barselone sve manje donose u Madridu ili Evropi. Na primer, s obzirom da smo na lokalnu suočeni sa problemima stanovanja ili zagađenja, neophodna nam je mogućnost da primenimo sopstvene alatke u borbi protiv *Airbnb*-a i za ograničavanje korišćenja privatnih automobila.

Treće, a u vezi sa prethodnom tačkom, je **radikalna demokratija**. Lokalno samoupravljanje nije dovoljno ako se lokalna vlast ne vrši na radikalno demokratski način. Kako je Debi Bukšin (Debbie Bookchin) izjavila na skupu *Neustrašivi gradovi*, “suština municipalizma nije sprovođenje progresivnih politika, već vraćanje moći običnim ljudima”. Zapravo, municipalizam se u mnogim mestima javlja kao odgovor na nedostatak demokratije u javnim institucijama i političkim strankama. Primer koji se može videti u mnogim municipalističkim kandidaturama je otvorena i participativna izrada programskih predloga “odozdo”, koja se oslanja na kolektivnu inteligenciju građana. Još jedan primer su mehanizmi za participaciju koje sprovode opštinske vlasti: digitalne platforme za donošenje odluka, participativni budžeti, građanske inicijative i referendumima itd. **Hipoteza u osnovi ovih mera je da ukoliko nije moguće uspostaviti mehanizme odlučivanja koji osnažuju obične ljude na lokalnom nivou, to neće biti moguće učiniti ni na višim nivoima.**

Četvrto, **dovođenje u pitanje oštre podele između delovanja “unutar i izvan” lokalnih institucija** i prihvatanje da između ova dva prostora postoji neophodna i konstruktivna tenzija. U mnogim slučajevima organizacija municipalističkih kandidatura potiče od društvenih pokreta i običnih građana koji se odlučuju za ulazak u političke institucije kandidovanjem na izborima. Često se upozorava na rizik da će se na ovaj način društveni pokreti dekapitalizovati ili da će zavladata mišljenje da više nema potrebe vršiti pritisak na prijateljski nastrojenu lokalnu vlast. Naprotiv, shvatanje municipalizama *Neustrašivih gradova* je **da sposobnost institucionalnog delovanja zavisi od društva aktivnog na ulicama i ogleda se u otvaranju institucija građanima i spremnosti za reagovanje na kritike društvenih pokreta**. Ovo shvatanje se u jednakoj meri zalaže za “pritisak spolja”, kao i za otvaranje istinski demokratskih mehanizama odlučivanja u lokalnim institucijama.

Peto, **municipalizam *Neustrašivih gradova* je feministički**. To podrazumeva (a) rodni paritet u svim političkim prostorima, na svim događajima i polo-

žajima; (b) postojanje političkog programa koji se bori protiv patrijarhalnog sistema u institucijama i javnim politikama; (c) **menjanje načina na koji se bavimo politikom**: brisanje grube podele na “javnu” i “privatnu” sferu, uspostavljanje horizontalnog donošenja odluka, izbegavanje delovanja zasnovanog na takmičenju i sukobu, stavljanje naglaska na zajedništvo i saradnju, i prihvatanje različitosti kao prirodnog političkog činioca.

Šesto, **municipalizam o kome govorimo nije samoreferentan već internacionalan ili, bolje rečeno, globalan**. Novi municipalizam je svestan da ono što nas pogađa na lokalnom nivou u velikoj meri zavisi od događaja na drugim nivoima – od regionalnog i nacionalnog, do ostatka sveta. S druge strane, takođe se podrazumeva da opštine imaju veliku odgovornost u suočavanju s globalnim problemima i da se municipalističke političke platforme moraju uzajamno podržavati kako bi se pozicionirale na višim nivoima. Upravo iz tog razloga ***Neustrašivi gradovi grade novi politički prostor—mrežu za saradnju na globalnom novou***.

U konačnici, važno je pojasniti da je praksa transformacijskog municipalizma, shvaćenog na ovaj način zastupljenja ne samo u velikim gradovima, već i u manjim prostornim celinama – gradskim četvrtima, komšiluku ili manjim opštinama. Štaviše, iako je jasno da se nijedna municipalistička platforma ne uklapa stopostotno u ove odrednice, značajno je da se ni jedana od njih ne plaši da to prizna: namera ovih ideja je da služe kao vodič za samokritiku i stalne političke debate. **Odbacivanje nepogrešivosti municipalističkog političkog projekta je takođe i jedan od načina za demaskulinizaciju političke prakse i razmišljanja**. Smatram da je to istovremeno i paradoksalno i lepo.

Municipalizam i feminizacija politike^[3]

Laura Roth i Kate Shea Baird

Cilj feminizacije politike je razbijanje maskuline logike koja veliča osobine ne toliko rasprostranjene ili popularne među ženama, kao što su kompetitivnost, generalizovanje i hijerarhija.

U poslednjih nekoliko godina, municipalizam dobija sve veći legitimitet kao strategija za suprotstavljanje postojećem ekonomskom i političkom sistemu, nudeći odgovor svima koji zahtevaju deliberativnu demokratiju. Građanske platforme koje su pobedile na lokalnim izborima 2015. godine u Španiji, ali takođe i iskustva kao *Ciudad Futura* (Budući grad) u Argentini, „nezavisni gradovi” u Velikoj Britaniji ili demokratski konfederalizam u Kurdistanu, pokazali su svetu sav transformatorski potencijal lokalnih politika spram drugih političkih stremljenja. Međunarodni municipalistički skup „Neustrašivi gradovi” koji je održan od 9. do 11. juna 2017. godine u Barseloni dokazuje razvoj ovog globalnog pokreta.

Sa naše tačke gledišta, municipalizam definišu nekoliko međusobno povezanih elemenata. Na prvom mestu, izgradnja jedinstvene političke platforme koja odražava različite senzibilitete u lokalnom političkom životu i nudi odgovor na lokalne probleme i okolnosti. Drugo, otvorena i participativna izrada programskih predloga „odozdo”, koja se oslanja na kolektivnu inteligenciju stanovništva. Treće, relativno horizontalna organizaciona struktura (zasnovana na komšijskim zborovima, na primer) koja usmerava delovanje izabranih predstavnika u institucijama. Četvrto, konstruktivna tenzija između sila „unutar i izvan” lokalnih institucija.

Municipalizam podrazumeva da sposobnost institucionalnog delovanja zavisi od društva koje je snažno organizovano na ulici, u kome zamajac dolazi od građana i društvenih pokreta. Dakle, municipalizam se istovremeno zalaže i za „pritisak spolja”, i za pokretanje istinski demokratskih mehanizama odlučivanja u lokalnim institucijama. I na kraju, uslov da lokalne vlasti ne budu

3 Originalni tekst: http://www.eldiario.es/tribunaabierta/miedo-feminizar-politica-necesitamos-municipalismo_6_649245108.html

poslednja karika u lancu državne uprave, već samoupravne oblasti. Ovako shvaćen, municipalizam se može uspostaviti ne samo u velikim gradovima, već i u manjim prostornim jedinicama, kao što su gradske opštine, četvrti ili manje opštine.

Stajemo u odbranu municipalističke strategije iz različitih razloga. Zbog njene sposobnosti da, kroz male pobjede, pokaže da postoji alternativa statusu kvo. Zbog toga što su mnoge stvari koje nam se ne dopadaju u trenutnom neoliberalnom sistemu (kao što su spekulacija nekretninama, zagađenje, privatizacija zajedničkih dobara ili politička korupcija) ukorenjene na lokalnom nivou, naročito u gradovima. I zbog sposobnosti prostornih mikrocelina da iznedre participativnu demokratiju, koja seže dalje od glasanja jednom u četiri godine. Ovde, međutim, predlažemo jedan drugačiji i dopunski argument u prilog municipalizmu, sa feminističkim potencijalom koji nedostaje političkom delovanju na državnom ili transnacionalnom nivou.

Transformacijski potencijal drugačijih načina političkog delovanja

U prethodnom članku^[4] rekle smo da pod feminizacijom politike podrazumevamo ne samo više žena na pozicijama donošenja odluka ili sprovođenje javnih politika koje unapređuju rodnu ravnopravnost, već i menjaje načina političkog delovanja. U tom smislu, cilj feminizacije je razbijanje maskuline logike koja veliča osobine ne toliko rasprostranjene ili popularne među ženama, kao što su kompetitivnost, generalizovanje, užurbanost, hijerarhija, uniformnost, itd. Naprotiv, njen cilj je isticanje važnosti mikronivoa, odnosa, jednakosti, zajedništva, saradnje i različitosti, te brisanje veštačke podele na privatnu i javnu sferu. Samo se ovako mogu promeniti dinamike u osnovi postojećeg sistema i razviti emancipatorske alternative.

Razlozi zbog kojih stajemo u odbranu ovakvog pristupa feminizaciji politike ne zasnivaju se na redukcionističkom shvatanju rodni uloga koje je proizvod patrijarhata. Verujemo da je uvođenje „ženskih” ili antipatrijarhalnih vrednosti i praksi neophodno, jer dominantnost „muških” vrednosti, koje su im društveno nametnute, izmešta žene iz centra političke arene. U tom smislu, promena načina političkog delovanja podrazumeva napadanje patrijarhata u korenu, fokusirajući se na prakse kojima se reprodukuju rodne uloge. Štaviše, ako nam je cilj produbljivanje demokratije i osnaživanje ljudi, promovisanje

4 Tekst objavljen 24. januara 2017, izvor: <https://www.libela.org/sa-stavom/8406-ljevicarski-populizam-i-feminizacija-politike/>

‘ženskih’ načina delovanja—saradnje, dijaloga, horizontalnosti—doprinelo bi inkluziji i drugih marginalizovanih grupa.

Ako se osvrnemo na municipalističke pokrete kojima se divimo, primetićemo da im je svojstven jedan specifični i „ženski” pristup političkom delovanju, sačinjen od želje za radikalnom transformacijom i usmeren ka konkretnoj akciji. U tom smislu, municipalizam odbacuje beskrupuloznu borbu za moć kao i parališući purizam, dva maskulina fenomena, veoma prisutna u tradicionalnoj levici.

Dinamka koja prožima municipalističko delovanje i organizovanje je učenje u hodu, probijajući put bez skretanja sa njega. Ova dinamika je usko povezana sa prirodom mnogih lokalnih pitanja, kao što su pristup stanovanju i javnim komunalnim uslugama, gradski prevoz i upravljanje otpadom, koja zahtevaju hitne i složene odgovore, a ne teorijske rasprave karakteristične za tradicionalnu levicu.

Različitost i konfluencija⁵¹: feminini proces izgradnje

Jedno od ograničenja državnih političkih projekata je njihova fobija od mišljenja različitih od unutarpartijskog, njihova želja za dominacijom, nametanjem jedinstvenog diskursa, koji kontroliše centralni komitet. Ova maskulina dinamika, rezultat potrebe da se predstavi koherentan projekat i izbegne kontradiktornost, ne uvažava društveni i politički diverzitet na širim područjima niti odgovara na njegove zahteve. Na kraju, centralizam i potraga za homogenošću ograničavaju sklapanje saveza jer jedan jedini politički projekat ne može biti optimalan za celu državu. Otuda česta „fragmentacija” levice na državnom nivou.

S druge strane, municipalizam smatra da je diverzitet prednost, jer omogućava diferencirano artikulisanje srodnih političkih projekata u lokalnom kontekstu. Na primer, municipalističke platforme u Španiji su različitog sastava i imaju različite nazive. Mogućnosti upravljanja političkim pluralizmom i sklapanja saveza na lokalnom nivou, gde se ljudi poznaju i imaju zajedničke ciljeve, su mnogo veće, mada ne i bez poteškoća. Udruživanje u konfluencije, a ne stranačke koalicije doprinosi diverzitetu na prirodan način i omogućuje koegzistenciju mnoštva različitih gledišta i trajektorija. Svaka municipalistič-

⁵¹ Za razliku od tradicionalnih koalicija, konfluencije formiraju (1) društveni pokreti i pojedinci iz vanstranačkog prostora i (2) političke organizacije čiji članovi nastupaju kao pojedinci, a ne u isključivom interesu svoje organizacije. Tekt objavljen 27. februar 2015., izvor: <https://www.diagonalperiodico.net/global/25880-mapa-estatal-del-asalto-municipalista.html>

ka platforma ima posebne političke prioritete—na primer, u Barseloni je to odbrana prava na stanovanje od turističkog lobija.

Horizontalnost i rukovodstvo: feminina organizacija

Bez obzira na dobru volju, regionalnim ili nacionalnim političkim organizacijama je neuporedivo teže nego municipalističkim platformama da moć odlučivanja daju svojoj glasačkoj bazi. Prostorna blizina omogućava komšijskim većima ili grupama direktan uticaj na odluke municipalističke organizacije i njenih izabраниh predstavnika.

Ovo vidimo na primeru *Barcelona en Comú* (Zajedno za Barselonu), platforme koju čini više od 1700 aktivista, organizovanih u komšijska i tematska veća ili komisije čiji je rad prilično autonoman. Premda delegiranje odozdo nagore i odozgo nadole ostaje veliki izazov, unapređenje dijaloga između 1700 aktivista, koordinacionog tela platforme i stotine ljudi unutar institucija deluje kao dostižan izazov. Drugim rečima, ako se na lokalnom nivou, u kontekstu u kom je moguća komunikacija licem u lice, ne uspostave mehanizmi odlučivanja koji osnažuju bazu, to neće biti moguće ni na višim nivoima.

Takođe možemo primetiti da su municipalistički pokreti prvi koji su doveli u pitanje liderstvo pojedinaca. Uzori za ovo pitanje su kurdski pokreti, u kojima su sve rukovodeće pozicije, čak i gradonačelnikova, deljene, čime se sprečava koncentrisanje izvršne moći u rukama muškaraca. Iako ovaj mehanizam (još uvek !) nije našao mesto u španskim institucijama, u organizacionoj strukturi *Barcelona en Comú* ne postoje figure predsednika ili generalnog sekretara, prisutne u nacionalnim političkim partijama već je formiran izvršni odbor od 8 članova, i koordinaciono telo od 40 članova (u kojima je minimalna zastupljenost žena 50%).

Lokalno „mi” i zajednička dobra: feminini diskurs

Svaki politički projekat mora se obratiti jednom „mi”, u kome bi se ljudi prepoznali. Kada se politički projekat predstavlja na državnom nivou, često koristi reč „otadžbina” kao objedinjujući faktor, bez obzira na konotaciju koju ova reč vremenom prisvoji. Ovo je problematično jer se usvaja diskurzivni okvir države-nacije, čije patrijarhalno, kolonijalističko i kapitalističko poreklo ne smemo osnaživati već moramo dovesti u pitanje. Identiteti u osnovi ove logike su mačizam, ksenofobija i klasizam u najgorem slučaju, a u najboljem slučaju su toliko ispražnjeni od sadržaja da ne predstavljaju nikoga.

Usled uspona autoritarne ekstremne desnice širom sveta, danas je više nego ikada potrebno tražiti alternativne okvire koji bi omogućili artikulisanje

snažnog i inkluzivnog diskursa i prekinuli igru nacionalizma, nudeći drugu vrstu sigurnosti u vremenu neizvesnosti. Municipalizam nam nudi tu mogućnost; skoro svi municipalistički diskursi prepoznaju jedno lokalno „mi“, koje se zasniva na mestu boravka i zajedničkim problemima, a ne na državljanstvu ili etničkoj pripadnosti.

Pored bežanja od patrijarhalnog identiteta, municipalistički diskurs je manje agresivan i konfliktan od retorike nacionalnih stranaka. Primera radi, dok na državnom nivou Podemos napada „političku kastu“ i njene afere, municipalističke platforme⁶ govore o zalaganju za opšte dobro. Takođe, municipalistički diskurs mahom izbegava teorijsku apstrakciju i stavlja naglasak na specifične ciljeve, pozivajući se na praktičnu dimenziju problema. Na primer, dok nove stranke nacionalne levice govore o „hegemoniji“ u gramšijevskom smislu, municipalističke platforme daju prioritet konkretnim pitanjima, kao što su kvaliteta vazduha, korišćenje javnih prostora ili cena zakupa stana i njihovom uticaju na život ljudi.

Korak dalje od municipalizma

Municipalizam naravno nije samom sebi cilj, već sredstvo za postizanje osnovnih ciljeva koje smo ranije pomenuli: borba za ravnopravnost polova, pluralnost i raznolikost; promovisanje demokratskih struktura i zajedničkog upravljanja, ili zaustavljanje ekstremne desnice. To međutim ne znači da municipalizam ne može delovati na državnom ili transnacionalnom nivou.

Štaviše, municipalistička borba neminovno mora uzeti u obzir delovanje na višim nivoima, što već rade platforme ujedinjene protiv centralne vlasti u borbi za prihvatanje izbeglica, remunicipalizacije ili protiv zagađenja životne sredine. Ovakve mreže saradnje su odličan početak jer se artikulišu počevši od lokalnog nivoa i uključuju nove načine političkog delovanja.

Isto tako, neophodno je da politički projekti na državnom ili evropskom nivou budu čvrsto teritorijalno utemeljeni. Samo na lokalnom nivou moguće je feminizovati političko delovanje, polazeći od malog, ličnog, lokalnog. Istorija pokazuje da nijedna pobeda levice na višim nivoima, koja nije uključila lokalnu dimenziju, nije uspela da feminizuje politiku, kojom još uvek dominiraju muškarci, namećući svoj način delovanja. Iz ovih razloga verujemo da bi municipalizam trebalo da bude osnovni a ne finalni korak bilo koje strategije koja obuhvata različite nivoe. Onaj ko gradi kuću od krova, ostaće bez kuće, bez komšiluka, bez ljudi. A revolucija bez ljudi nije moguća.

⁶ Podemos je takođe u sastavu mnogih ovih platformi (prim.prev)

PRILOZI BORBI ZA ODRŽIVI GRAD^[1]

Goran Tomka

Održivi razvoj – tehnologija vs. politika

Projekti, programi i fondovi koji doprinose održivom razvoju, studije i knjige na temu održivog razvoja, održive (rezilijentne) zajednice, održiva arhitektura, održivi gradovi - priče o održivosti nalaze se svuda oko nas. U svetu koji se navodno menja brže nego ikada – svakako je zanimljivo da takav osećaj postoji već najmanje dva veka - održivost i očuvanje deluju kao spasonosno rešenje koje nas sprečava da sletimo u navodni ponor sutrašnjice. Održivost se u javnom imaginarijumu postavlja nasuprot propadanja, nestanka, gubitka i potpunog uništenja apokaliptičnog tipa. Reći za nešto da je neodrživo, postala je uvreda, kao što je biti održiv jasan pokazatelj mudrosti, progresivnosti i pronicljivosti. Pojedinci, grupe, organizacije, institucije, vlade pa čak i čitave države i kulture svrstavaju se na skalu održivosti koja nosi snažan moralizatorski ton. Oni koji zagovaraju, podržavaju i finansiraju održivost kao temu su najčešće doživljeni kao odgovorni, okrenuti ka budućnosti, svesni, i svakako, održivi – trka ka održivosti je otvorena.

Istovremeno, sama ideja održivosti veoma je fluidna, kontradiktorna i nedosledna. Održanje jednoga, znači promenu i nestanak drugoga. Ako želimo da održimo prirodno okruženje, moramo da promenimo kulturno (recimo kulturu vožnje kola). Ako želimo da buduće generacije mogu da uživaju u raspoloživim resursima, sadašnje moraju da prestanu da uživaju u istim na način koji im izgleda godi. Kada uključimo istoriju, stvari postaju još problematičnije. Zašto o održivosti nismo pričali u devetnaestom veku kada se Zapad neodrživo razvijao (iako su strahovi i tada postojali), nego pričamo sada kada se Istok na isti način razvija? Dakle, održivost je veoma sporan

¹ Studija „Prilozi borbi za održivi grad“ nastala je u okviru projekta Act4City koji su realizovali: Expeditio, Kotor, Crna Gora; Ministarstvo prostora, Beograd, Srbija; City Creative Network - CCN, Skoplje, Makedonija; Art radionica Lazareti, Dubrovnik, Hrvatska.

pojam koji je jako teško definisati. A svaki pojam koji je istovremeno vrlo neodređen i izrazito modan je opasno oružje u političkoj areni. U ovako napetom, gotovo epskom kontekstu upotrebe ideje održivosti, svaki govor o održivosti mora biti podvrgnut sumnji.

Stoga, kada govorimo o održivosti gradova, ekološkoj krizi i drugim srodnim temama, postoje dva povezana ugla analize koje je važno razlikovati od samog početka. Jedan se odnosi na nalaze ekologa, biologa, urbanista, hemičara i drugih naučnih krugova i aktivista o stanju u kojem se nalazi neko okruženje. Važna pitanja ovog nivoa su: Na koji način se naše prirodno ili građeno okruženje menja?; Kako bi mogao da izgleda dalji pravac promena?; Koji su razlozi za to i koji su mehanizmi promena?; a naročito Koliki je uticaj ljudskih zajednica na ta zbivanja, i samim tim i njihova odgovornost? Konačno, ovaj nivo analize bavi se mapiranjem mogućih načina drugačijeg, pozitivnijeg, uticaja na okruženje u smislu tehnologija proizvodnje, gradnje, transporta i zaštite životne sredine. Prvi ugao bismo mogli nazvati tehnologijom održivog (urbanog) razvoja.

Za razliku od tog, drugi ugao analize bavi se društvenim, odnosno ekonomskim, političkim i kulturnim uzrocima i posledicama takvih dešavanja u materijalnom okruženju o kojima svedoči prva grupa. Na ovom nivou, tip pitanja koji se postavlja je sledeći: Kakve ekonomske, političke i druge konfiguracije omogućile da se do ove situacije dođe? Kako su se značenja "prirode", "Čoveka", "grada" menjale? Kako promene u materijalnom okruženju utiču na promenu ideja grada, pravde, moći? Kako je moguće pokrenuti proces promene? Kakve mere treba da budu preuzete od strane različitih aktera da bi se adekvatno reagovalo na promene u okruženju? Drugi ugao bismo mogli nazvati politikom održivog razvoja.

Ova dva ugla analize u bliskoj su vezi. Koliko će sredstava biti odvojeno za istraživačke ekspedicije na Arktik, koji broj studenata će biti podržan da studira ekologiju, koliko se odvaja na istraživanje u publikovanje ekoloških istraživanja i koliko će nalazi ekoloških istraživanja biti prihvaćeni, podržani i javno komunicirani u direktnoj je vezi sa recepcijom tih istraživanja u društvu, odnosno reakcijama na njih. Ekološka kriza počela je mnogo pre politike ekologije. Dimnjaci industrijskih postrojenja zagađuju vazduh već više od dva veka, ali studenti na univerzitetima nisu mogli da se u doktoratima bave njima u devetnaestom veku – oni koji su se bavili njima (ili bežali od njih) bili su čudaci, a ne uvaženi članovi naučnih zajednica. Sa druge strane, ideje prirode i društva oblikuju se milenijumima pre nego što je neko primetio da čovek loše utiče na prirodno okruženje i bila je potrebna promena ne samo u prirodnom okruženju i tehnologiji proizvodnje da bi se to primetilo, već i u načinu mišljenja o prirodi i društvu. Zbog toga, ova dva

ugla analize su neodvojiva. Međutim, većina publikacija o održivom gradu i razvoju bavi se pitanjima iz domena prvog ugla. Drugi se zanemaruje iz sasvim očiglednih razloga. Ono što se vidi iz drugog ugla je najpre etička odgovornost različitih pozicija za dolazak u određeno stanje kao i odgovornost za pokretanje promene.

U ovom tekstu, pre svega ćemo se baviti drugim uglom. Zbog čega je ovaj pogled važan akterima u polju nezavisne kulture koji nastoje da pokrenu promene u svojim gradovima? Za razliku od tehničko-ekspertskih rešenja u domenu transporta, ekonomije, gradnje ili urbanizma, umetnost i kultura nose jedan drugačiji potencijal doprinosa izgradnji gradova.

Međutim, taj potencijal u poslednjih nekoliko decenija nije, čini se, dovoljno primenjivan. Štaviše, način na koji se kultura i umetnost bave održivim razvojem poslednjih decenija je vrlo problematičan. Jedna od prvih reakcija aktera u polju kulture na ideju održivog razvoja je bio strah od izostanka u javnim politikama. U tri stuba održivog razvoja (ekološki, ekonomski i socijalni) nije bilo kulture. Sva pažnja usmerena je na to da se kultura i umetnost nekako "uglave" u temelje i godinama je zagovarana ideja "četvrtog stuba" održivog razvoja. Umesto kritike tih politika, koje su kao što ćemo videti bile vrlo problematične, kulturni sektor je ponudio sebe kao podršku ukoliko mu se da malo pažnje. Nakon što je uglavljanje u koncept održivog razvoja uspelo, usledio je talas projekata u kojima kulturne i umetničke organizacije doprinose ulepšavanju gradova, smanjuju tenzije tamo gde nastaju estetski prijemčivim i zabavnim sadržajima. Još jednom su se kultura i umetnost u svojoj glavnici svrstali uz skute trenutnog političkog mejnstrima.

Međutim, kao što je pomenuto u uvodu, umetnost i kultura imaju potencijal da doprinose na različite inspirativne načine promišljanju ne samo gradova, već života kao takvog. Mnoga dela ekološke umetnosti to pokazuju. Mnogi muzeji, pozorišta i kulturni centri stvaraju prostore sretanja, saosećanja i kritike. Taj pristup nam je danas potreban. To je polazna i završna tačka ovog teksta.

Na narednim stranicama bavićemo se najpre kritičkom istorijom održivog razvoja i održivog grada kako bismo pokazali neke mehanizme prespajanja i manipulacije idejama i narativima održivog razvoja u cilju održavanja statusa quo. Potom ćemo ukazati na neke prepreke koje podrivaju projekte transformacije. Konačno ćemo ponuditi niz preporuka za različite aktere koji žele da doprinesu temeljnim promenama u svojim gradovima.

Kratka istorija politika održivog razvoja

„Piroman sada pokušava gasiti vatru koju je podmetnuo i proglasiti se spasio-
cem.“^[2]

Politike održivog razvoja nastale su osamdesetih godina, u specifičnom i po mnogo čemu prelomnom trenutku na međi ekonomskih, ekoloških, društvenih i političkih pregovaranja i borbi koje su trajale unazad nekoliko decenija pa i vekova. Ipak, diskurs održivog razvoja normalizovan je veoma brzo. Danas on zvuči istovremeno futuristički i iskonski – kao da smo civilizacijski trebali da napredujemo dovoljno da bismo tako jednostavnu, prirodnu stvar mogli da razumemo. Sasvim je normalno danas misliti da razvoj treba da bude održiv, a još normalnije da održivost i bilo kakav protok vremena podrazumevaju i razvoj. Slično tome, čuveni triptih održivog razvoja – ekonomski rast, očuvanje životne sredine i socijalna pravda – deluju sasvim prirodno. Otuda je neobično uopšte razmišljati o nastanku kao pojma i kao politike.

Ipak, da bismo ga razumeli, i još pre, da bismo bili u stanju da prihvatamo i odbacujemo značenja, poruke, veze i preporuke koje nudi, drugim rečima da bismo ga kritički koristili, neophodno je da razumemo kako i zašto je nastao, šta je zamenio, šta je sa sobom doneo i odneo i koje su to političke i društvene posledice slaganja ili neslaganja sa njim. U ovom delu ćemo predložiti nekoliko značajnih slika iz istorije, pre svega Zapadne misli i istorije, koje su korisne za proces njegove dekonstrukcije i zadatak razumevanja. Te slike će obuhvatiti neke ključne trenutke u razvoju ekoloških, ekonomskih i socijalno-kulturnih politika koje su u trenutku nastanka politika održivog razvoja ujedinjene. Kako se održivi razvoj u popularnoj imaginaciji vezuje najčešće za ekologiju, ta veza će nam biti polazna tačka.

Ekološki pokret, kao samosvesna, organizovana, društveno-politička borba, počeo je mnogo pre ikoničnih hipika i grinpis aktivista. Zapravo, mnogo toga što vezujemo za ekološke pokrete u drugoj polovini dvadesetog veka, postojalo je i vek ranije. Inicijative za odlazak u prirodu, dalje od gradova; komune u šumama koje nastoje da žive u skladu sa prirodom; umetnici koji oslikavaju ekološke katastrofe; naučnici koji računaju i projektuju kraj; apeli i borbe za očuvanje prirode... Međutim, pozicija ekoloških borbi u odnosu na druge političke borbe, pokrete i prioritete se menjao. Da bismo razumeli kako i zašto je nastao pokret koji je po prvi put pro-

2 Nepoznat autor/ka, citiran/a u Lukovid, S, Spašavaju Kotor oni koji su ga uništavali, Vijesti. Dostupno na: <http://www.vijesti.me/vijesti/spasavaju-kotor-oni-koji-su-ga-uništavali-923166>

blematizovao odnos čoveka ka prirodi, najpre ćemo u najgrubljim crtama skicirati devetnaestovekovni kontekst u kojem je nastao.

Kao prvo, biblijske ideje i hrišćanska religija, iako poljuljane sve jačom naukom i racionalnim modernim projektom, još uvek snažno oblikuje dominirajući odnos Zapadnog čoveka ka prirodi kao subjektu čovekovog gospodarenja (što je kasnije postala osnova za ideju prirode kao resursa) i ka nevernicima kao ljudima nižeg reda (što je lako moglo da opravda misionske i kolonijalne zločine u ime religije širom sveta). Kao drugo, prosvetiteljstvo dodatno produbljuje jaz između čoveka kao bića razuma i prirode i slavi instrumentalni razum koji je orijetisan na progres, proizvodnju, eksploataciju prirode i upravljanje. Četvrto, kapitalizam doživljava svoj procvat nakon pobeđe buržoazije u nizu revolucija koja nakon unutrašnje konsolidacije i eksplozije industrijskog razvoja, traga za resursima van sopstvenih teritorija. Imperijalizam i kolonijalizam dobijaju nov preduzetnički pogon koji ih šalje dalje i dublje u svaki kutak planete. Konačno, nacionalizam omogućava ujedinjavanje raznolikih grupa oko velikih nacionalnih mitova i stvaranje snažnih modernih država.

U ovakvom kontekstu, javlja se niz različitih pobuna. Kao prvo, romantičarski kulturni pokreti s kraja osamnaestog i početka devetnaestog veka, koji su obeležili mnoge evropske prostore, dovode u pitanje prosvetiteljski projekat i racionalnost koja se nalazi u osnovi industrijske revolucije. Romantičarski stvaraoci, filozofi i mislioci tragajući za načinima da se o svetu misli mimo racionalnih, naučnih, prosvetiteljskih aršina pronalaze prirodu kao izvor lepote, morala i mudrosti.^[3] U potrazi za izlazom iz začaranog kruga imperijalizma, industrijalizma i urbanizma, oni po udaljenim prostranstvima i sporednim putevima pronalaze “organske zajednice”, tradicionalne mudrosti, poeziju, umetnost i načine življenja koji im se čine iskrenijim, smislenijim i punijim života, te ih beleže, tumače, sakupljaju i promovišu.

Kao drugo, sloj osiromašenih seljaka i radnika vrlo brzo nakon revolucija u kojima su učestvovali ne dobija pošten deo *jednakosti, slobode i bratstva* i traži za sebe bolju poziciju. Komunizam kao najsnažniji pokret koji zastupa interese siromašnih slojeva koji su se našli na meti industrijalističke eksploatacije ukazuje na temeljne probleme i kontradikcije kapitalizma i predstavlja snažnog neprijatelja vladajućoj eliti upravo zbog toga što u prvi plan svoje borbe postavlja ekonomsku nejednakost.

3 Recimo, Grim popularnu, narodnu poeziju naziva *Naturpoesie*. Vidi više u Peter Burke: Popular Culture in early Modern Europe. Harper Torchbooks, 1978.

Kao treće biološka teorija evolucije dovela je u pitanje prethodno uvreženu striktnu podelu na čoveka i prirodu, koja svoje utemeljenje ima pre svega u Bibliji. Za razliku od ideje da su biljke i životinje stvorene da bi služile čoveku čiji je on gospodar, teorija evolucije sugerira da ljudi jesu deo jedinstvenog lanca stvaranja, te su kao takvi neodvojivi od prirode. Kao što jedan od rodonačelnika ekologije, Ernst Haeckel (koji je ujedno i skovao pojam ekologija) piše: "čovek nije iznad prirode, već u prirodi".^[4] Bliskost čoveka sa prirodom je istovremeno značila i da je odnos ka prirodi kao *resursu* - čija je jedina svrha da služi čoveku - problematičan, *neprirodan* i pogrešan.

Konačno, u političkom prostoru se čuju i glasovi ostalih drugih koji se takođe ne uklapaju u sliku sveta i čoveka tog vremena. Feministički pokret bori se da žene budu prihvaćene u javnom prostoru kao ravnopravna ljudska bića. Anti-imperijalistički pokreti se bore za slobodu ne-evropskih naroda i kultura, a protiv rasne nauke (Eugenike), robovlasništva, nepravedne međunarodne trgovine i kolonijalnih vlasti.

Iako među ovim pokretima postoji velika razlika, ono što ih spaja jesu najpre zajednički neprijatelji – kapitalizam, patrijarhat, industrijalizam. Sa druge strane, zajednički su i inspiracija i vizija za kojima se traga u netaknutoj prirodi, na udaljenim kontinentima i ostrvima, u selima, u dubinama mora, u istočnoj umetnosti, religiji i filozofiji, u prašumama, ali i u sopstvenoj tradiciji – što dalje u istoriju i geografiju, to bolje. Mnogi od ovih smernica nisu se promenile do danas.

Kao što ćemo videti u nastavku, ove pozicije i opozicije žive su i danas i predstavljaju temelje i referentne tačke na koje se i zagovornici i protivnici održivog razvoja vraćaju. Međutim, ono što se menja jeste snaga i pozicija takvih glasova, sa jedne strane, i odgovor na njih sa druge. Sve do međuratnog perioda, oni koji brinu o ekološkim pitanjima nalaze se na marginama društvenog života. Sociolozi ekologije^[5] smatraju da je za nastanak ekološkog pokreta potrebno da postoji niz preduslova. Najpe, da postoji značajno društveno nezadovoljstvo stanjem u kojem se zajednica ili okruženje nalazi, drugim rečima da dovoljan broj ljudi bude svestan da problem sa prirodnim okruženjem postoji. Potom, da unutar te zajednice postoje oni koji smatraju da se problem može rešiti i žele da preduzmu nešto po tom pitanju, kao i da

4 Ernst Haeckel: The evolution of Man (str. 456), Vol. 2. Apelson, New York, 1903.

5 Za širu raspravu vidi: Jelisaveta S. Vukelić: Mogućnosti nastanka i razvoja ekološkog pokreta u Srbiji u kontekstu postsocijalističke transformacije, doktorska disertacija, Filozofski fakultet, Beograd, 2014.

raspoložu resursima za ulazak u takvu borbu (socijalni i ekonomski resursi, znanja i drugo).

Konačno, situacija u društveno-političkom okruženju bi trebalo da stvara uverenje u mogućnost pozitivnog ishoda takvog delovanja. Ovde na scenu stupaju i druge politike i strujanja u javnom životu koji čine da je neka politička mera manje ili više moguća.

Prva značajna politička struja koja je mnoge ekološke principe i ideje uvrstila u same temelje svoje ideologije je Nacional socijalizam.^[6]

Naravno, ovde se ne radi samo o ekološkoj politici. Da bi se uspon fašizma i nacizma dogodio neophodno je razumeti i druge politike. Kao prvo i najčešće pominjano, u polju kulture. Povezujući biologiju kao naučnu disciplinu, industrijalizam i državni kapitalizam, radikalni nacionalizam i mnoge ideje romantičarskog pokreta, nacizam je uradio nezamislivo. Ipak, to nije prvi put da je tako nešto učinjeno, a kao što ćemo videti, ni poslednji.

Ma šta bili dublji razlozi za nastanak ovih radikalno totalitarnih režima, njihova ekološka dimenzija predstavlja neslavno poglavlje istorije ekološke politike. Iako se ono najčešće uzima kao crna tačka u svetloj priči, ovo je daleko od usamljenog primera. Iako postoji uvreženo mišljenje da je ekološki stav praćen uvek drugim progresivnim idejama, brojni primeri ekoloških uverenja desnice širom sveta važna su opomena da se mnogi ekološki argumenti mogu koristiti za isključive, ksenofobične, manipulativne političke mere. Istovremeno, veze desnice i ekoloških pokreta slabe pozicije ekologa i ekoloških aktivista širom sveta kojima se sa liberalne pozicije zamera da vođenjem računa o prirodi maskiraju narušavanje ljudskih prava i sloboda (što je u nekim slučajevima nažalost tačno).

Nakon II Svetskog rata, na pregovaračkim stolovima važnija su pitanja posleratne izgradnje industrije i razrušenih gradova, rast i obnova populacije, ekonomski razvoj i održavanje kolonijalnog poretka. U ovom periodu odigrava se zapravo najekspanzivnija urbanizacija i rast industrijske proizvodnje. Zlatno doba države blagostanja istovremeno je vreme u kojem cvetaju ideje nepreglednih predgrađa, gradova zasnovanih na automobilima, konzumerski snovi srednjeklasnog života u izobilju koje uključuje i krčenje prirodnih ambijenata radi uživanja i razvoja turizma, ali i ko-

6 Brojne misli nacističkih vođa jasno pokazuju ovu tvrdnju: "Čovek ne sme pasti u zamku mišljenja da mu je ikad namenjeno da bude gospodar Prirode", Hitler u Mein Kampf, poglavlje, 10; "Duboki osećaj za prirodu nalazi se u osnovi svake kulture", Goering Blatter fur Naturschutz (str. 18), 1935.

lonijalizam. Upravo u ovom periodu potrošnja svih energenata u zemljama širom sveta beleži ogroman porast. Na političkom planu zaoštava se hladni rat, razvijaju se tehnologije ratovanja, osvajanja svemira i teku borbe za što duže zadržavanje Zapadnog uticaja u nekadašnjim kolonijama koje u ovom periodu *blagostanja* vode krvave ratove za svoju slobodu.

Kao rezultat kontradikcija posleratnih godina, raste otpor novih generacija ka takvoj ideji *blagostanja*. **Sa šezdesetosmaškim i naturalističkim pokretima širom sveta, ekologija, socijalizam i anti-modernizam se vraćaju u političku arenu.** O ekologiji se razmišlja ne samo kao odnosu ka prirodnom okruženju, već se iz ekološke perspektive koja podrazumeva odnos sa drugima promišlja kolonijalizam, patrijarhat, komunizam, kapitalizam i celokupni moderni projekat.

U toku šezdesetih i sedamdesetih, širom Zapadnog sveta, otvaraju se ministarstva za ekologiju i okruženje. Pitanje ekologije postaje jedno od najistaknutijih političkih pitanja. U tom trenutku, međutim, konsensus oko ekoloških pitanja ne postoji. U spektru ekoloških politika, na jednoj strani nalaze se radikalni glasovi koji polaze od pretpostavke da je za ekološku promenu neophodna temeljna ekonomska i socijalna transformacija koja mora da obuhvati većinu ako ne i sve institucije trenutne civilizacije – ideje države, tehnologije i tržišta. Jedan od osnovnih uvida ovakvih pozicija je da upotrebom istih alata ne možemo stvoriti drugačije rezultate. Moderni projekat koji slavi nauku, tehnologiju, industrijsku proizvodnju, racionalnost, individualizam i kompetitivnost, koji pretpostavlja jasnu podelu na kulturu i prirodu, nije dorastao zadatku transformacije ljudske civilizacije ka ekološki odgovornoj zajednici, smatraju ove pozicije. Na drugom kraju spektra nalaze se oni koji smatraju da postojeće institucije mogu da ponude odgovor na predstojeću ekološku krizu. Oni nude rešenja u vidu barijera za proizvodnju, uvođenje filtera i ograničenja zagađivačima i podsticajih mera za zaštitu i ekspanziju prirodnih resursa. Iako su razlike u ovim pozicijama značajne, svim zagovornicima na gotovo kompletnom spektru ekoloških politika jasno je da promena odnosa ka okruženju mora da uključi smanjenje ekonomskog rasta. Konferencija u Stokholmu iz 1972, najviše se bavi *limitima* ekonomskom rastu.

U domenu socijalnih politika, decenijama nakon Drugog svetskog rata, takođe je jasno da ekonomski rast mora biti kontrolisan od strane države kako bi se uskladio sa drugim društvenim prioritetima. Još od međuratnog perioda, političarima je jasno da država ne sme da prepusti raspodelu bogatstva krupnim kompanijama i berzama. Iako su neoliberalne ekonomske politike u formi neokolonijalizma nametane mnogim bivšim kolonijama i zemljama u razvoju u toku šezdesetih i sedamdesetih, država *blagostanja* ima veliki

broj zagovornika *kod kuće* i teško ju je bilo preko noći razgraditi. Ipak, ključni finansijeri države *blagostanja* - krupne industrije i biznisi - nisu nikada bili zagovornici ideje velike države koja može da osigura socijalne, zdravstvene, kulturne i obrazovne dobrobite građanima. Decenijama su velike korporacije sarađivale sa državom u okviru projekta ekstrakcije profita od suseda, udaljenih zemalja i kolonija. Međutim, mnoge kolonije su izgubljene, a novostvorene države uvode zaštite za svoje privrede u vidu poreza i carina za međunarodne kompanije. Kao odgovor na to, krupne kompanije počinju da se dodatno ukрупnjavaju kroz spajanja i otkupe, prave globalne kartele, pronalaze poreska skloništa u vidu malih klijentelističkih država i sa nadnacionalnog prostora vrše pritisak na svoje vlade da smanjuju poreze, ukidaju takse i bore se za ukidanje carina i drugih regulativa u međunarodnoj trgovini. Istovremeno se vodi ideološki rat protiv same ideje države i javnog dobra, ukazuje se na neefikasnosti velike države i navodno gušenje slobodnog tržišta i tako se stvara prostor za nastanak nove politike.

Dolazak Ronalda Regana i Margaret Tačer na vlast u SAD i Velikoj Britaniji osamdesetih, značio je trijumf politika koje su išle na ruku megakorporacijama. Sa njima menja se politička klima i mejnstrim svetske politike okreće se eksplicitno ka neoliberalizmu. U osnovi neoliberalizma nalazi se pre svega deregulacija međunarodne trgovine robom i kapitalom, privatizacija, smanjenje socijalne države sa dostupnim obrazovanjem, zdravstvom, kulturom i stanovanjem i prepuštanje ovih oblasti tržištu odnosno najmoćnijim igračima na njemu. Drugim rečima, uklanjanje svih mogućih ograničenja za rast profita. Međutim, u trenutku kada se uvode, ove politike imaju veliki broj protivnika na globalnom nivou, pre svega u Evropi u kojoj postoji jaka tradicija socijalne države i Latinskoj Americi koja je služila kao zona za testiranje neoliberalnih politika.

Gledano u celosti globalnih politika, politika održivog razvoja predstavlja pre svega pokušaj da se antagonističke socijalne i ekološke politike umire u cilju smirivanja društvenog nezadovoljstva. Kako najveća kritika neoliberalizma dolazi na račun socijalne pravde i nejednakosti, neokolonijalizma i odnosa ka prirodnom okruženju, zadatak je bio pronaći način da se one osmisle na taj način da ne podrivaju nesputan ekonomski rast. Ubrzo se čitav politički spektar hegemonizuje i održivi razvoj kao jedna od mnogih verzija ekoloških, socijalnih i ekonomskih politika počinje da dominira. Ova verzija raskida sa dotadašnjim negativnim odnosom ka profitu koji se ne samo uključuje u ideju održivosti, već unutar ideje održivosti zauzima glavno mesto. U okviru neoliberalnih politika, pitanje nije na koji način osmisliti ekonomsko uređenje koje će omogućiti društvenu jednakost i ekološku održivost, već kako osmisliti čitav sistem u kojem ekonomski rast i profitabilnost neće biti upitni. Upravo ovo fiksiranje profiti-

ranja kao ključne pretpostavke sistema čini srž koncepta održivog razvoja.

Najrečitiji dokument ove politike "Naša zajednička budućnost" objavljen je 1987. od strane takozvane Brundtland Komisije.^[7] On sa sobom donosi često citiranu definiciju da je održivi razvoj onaj razvoj koji zadovoljava potrebe sadašnjosti bez ugrožavanja budućih generacija da zadovolje svoje potrebe. Međutim, ono što je mnogo važnije je kontekst u kojem nastaje i neke od ključnih mehanizama mišljenja koje propagira. Najveći doprinos je taj da pravi mesta za ekonomski rast unutar koncepta ekologije i brige za okruženje, odnosno taj da nastoji da cementira društvene strukture. Prema izveštaju, pitanje ekoloških kriza je pitanje rastudih potreba rastudeg globalnog stanovništva. Ne govori se o opravdanosti tih potreba i o mehanizmima konzumerskog društva i kapitalističke proizvodnje koji proizvode takve potrebe. Pitanje siromaštva je pre svega pitanje preteranog rasta populacije i nedostatka tehnologija koje će da proizvedu dovoljno za sve. Ono se ne dovodi u vezu sa nepravednom raspodelom resursa na globalnom i nacionalnim nivoima koji su posledica raznih vrsta eksploatacija uključujući kolonijalizam.

Izveštaj samim naslovom sugerise *post-ideološki* prostor u kojem ne postoje ideološke razlike (koje se ne pominju) i sugerise se zajedništvo i homogenost svih stanovnika planete i kolektivna odgovornost i pozicija svih koji dele *našu zajedničku budućnost*. Ne pominju se takođe neslaganja, razlike i nejednaki odnosi moći u društvu. Konačno, ono što se isključuje iz slike jesu svi ključni zahtevi koji karakterišu razne suprotstavljene pokrete još od devetnaestog veka, a koji uključuju promišljanje samih temelja zapadnih, industrijskih društava, već se predlaže bolje ekonomisanje i upravljanje postojećim resursima i razvoj novih tehnologija koje treba da obezbede iznad svega, kao što u dokumentu piše, "novu eru ekonomskog rasta".^[8]

Za temu kojom se ovde bavimo, ključna poruka ovog teksta, ali i čitavog koncepta održivog razvoja je da društveni odnosi ne moraju da se menjaju - pitanje održivog razvoja nije pitanje društvenog uređenja, već pitanje metoda i načina predupređivanja ekoloških, ekonomskih i socijalnih kriza. Ključna pretpostavka je da će nas moderni projekat izvući iz problema u koji nas je uvukao. To je ono što se u literaturi često naziva "ekološki menadžerijalizam", (eng. environmental managerialism), koji podrazumeva da donosioci odluka usvajaju mere zaštite okruženja dovoljne da mogu da

7 Brundtland, G. H., & Khalid, M.: Our common future. New York, World Commission on Environment and development, 1987.

8 Isto

odbace kritiku da ne rade ništa, ali samo u onoj meru u kojoj neće ugroziti ekonomski rast i promeniti pozicije modi.^[9]

U toku devedesetih, svi veliki neprijatelji kapitalizma su ugušeni ili su se sami urušili. Komunističke zemlje na istoku Evrope i u Aziji okreću se ka tranzicionom procesu i usvajaju kapitalističke institucije.

U javnom mnjenju, kapitalizam uspeva da se poistoveti sa demokratijom, tržište sa slobodom, a jaka država sa korupcijom i neefikasnošću, komunizam sa izolacijom i kontrolom. U pisanjima promotera novih politika, svet ulazi u postideološku fazu. Doživljava se *kraj istorije*, koji bi značio kraj sukoba. Projektuje se svet uravnoteženosti i globalna idila održivog razvoja.

Na scenu stupa nekoliko novih politika u kojima kreativnost, optimizam i preduzimljivost igraju ključne uloge. U domenu tehnologija, vlada tehnouforija nezapamćenih razmera. Novi mediji kao garanti slobode izražavanja, internet i telekomunikacije kao mogućnost globalne integracije, biotehnologije i kiburzi kao tračci novog, boljeg čoveka neopterećenog biološkim preprekama – sve ovo obećava svetlu budućnost za čovečanstvo koje, sada neopterećeno ideološkim sukobima, može da uplovi u fazu mira i stabilnosti. Problem ekološkog zagađenja, je samo problem nedovoljno efikasne proizvodnje. Koncept kreativnih industrija sa sobom nosi obećanje da su ekonomija i umetnost srodne duše, te da ukoliko se bolje povežu ekonomija može postati kreativna, a umetnost profitabilna. Na novo samopouzdanje mnogih zapadnih vlada ukazuje i trend merenja, praćenja i podsticanja sreće koja preko noći iz sfere privatnog prelazi u javni fenomen. Tehnooptimizam i kreativnost zaokupljaju i domen ekologije. Dominantno je uverenje da ekološki problemi ne samo da nisu prepreka ekonomskom rastu, već mogu biti novi zamajac rasta i razvoja. Nova kreativnost koja je potrebna da bi se proizvele zelene tehnologije (električni i vodonični automobili i javni prevoz, pametne i štedljive kuće, solarna energija i energija vetra i drugo) i da bi se one učinile dostupnim i distribuirale mogu da učine ekonomiju još kompetitivnijom, da povećaju produktivnost.

U ovom periodu, grad se izdvaja kao ključni teren politika održivog razvoja. Dva razloga se izdvajaju kao ključna. Sa rastom populacije, industrijalizacijom i urbanizacijom globalnog Juga, gradovi postaju mesta koja istovremeno proizvode najviše zagađenja za čitavu planetu i postaju naj-

9 Timothy Luke: Eco-managerialism: environmental studies as a power/knowledge formation. In Living with nature: Environmental politics as cultural discourse (str. 103-120), 1999.

nezdravija mesta za život. Nakon Samita u Riu, 1992, grad je predstavljen kao ključno polje borbe za održivi razvoj, a Agenda 21 usvojena je u stotinama gradova širom planete.^[10] Tako je nastala ideja održivog grada, a u njenim temeljima nalaze se svi ključni sastojci neoliberalnih politika: smanjenje gradskih birokratija, privatno-javna partnerstva, podsticanje preduzetništva i investicija, menadžerijalizacija lokalnih politika i individualizacija odgovornosti na kreativne, aktivne, preduzetne građane i male biznise.

Optimistična slika koja je stvorena devedesetih i projektovana na stvarnost nije se dugo održala. **Svet se ne uklapa u slike koje pokušavaju da ga objasne.** Na svakom koraku, krize koje izbijaju ukazuju na kontradiktornosti koncepta održivog razvoja. U gradovima, više nego bilo gde drugde, postalo je jasno da ekonomski rast u praksi znači stvaranje društvenih nejednakosti i dalje uništavanje životne okoline. Globalno otopljanje se nastavilo još bržim tempom, a zadate kvote za proizvodnju zagađenja nikada nisu ni blizu ispunjene.^[11] Kolonijalizacija prirode nastavila se kao i ugnjetavanje drugih. Teroristički napadi 11. septembra, "ratovi protiv terorizma" na Bliskom istoku, "Arapsko proleće", rat u Ukrajini – svima je zajedničko da nastaju na tlu viševjekovnog kolonijalnog odnosa ka *manje razvijenim* zajednicama. Konačno, finansijski krah iz 2008. i prateća recesija pokazali su da neobuzdani ekonomski rast nije dobar čak ni za ekonomski rast. Sva ova globalna dešavanja poslednje dve decenije istovremeno su pokazala neodrživost *održivog razvoja* i neoliberalnih urbanih, ekoloških, socijalnih i drugih politika i dodatno potvrdila političku slabost svih alternativa. Uprkos tome, čitav politički spektar složan je u pogledu neupitnosti značaja ekonomskog rasta, eksploatatorskog odnosa ka prirodi, kolonizatorskog odnosa ka drugim narodima, slobode tržišta, očuvanja ekonomskih sloboda koje u praksi znače dalje raslojavanje, smanjenja države i drugih premisa neoliberalnog kapitalizma.

Ipak, kriza za krizom primorava centre odlučivanja i moći da iznalaze nove načine samoodržavanja. Njihov odgovor je menadžment krize, odnosno upravljanje društvom rizika.^[12] Sa jedne strane se stalno projektuju neprijatelji kojih treba da se plašimo – iznad svih, priroda i neželjeni drugi. Sa druge, odbrana od *njih* treba da ujedini *nas*, a da istovremeno zanemari sve bitne razlike između nas, kao što je recimo društvena i ekonomska ne-

10 Vidi više u: Brand, P. and Thomas, M.: Urban environmentalism: global change and the mediation of local conflict, Routledge, 2013.

11 IPCC: Fifth Assessment Report - Impacts, Adaptation and Vulnerability, Intergovernmental panel on climate change, 2014. Dostupno na: <http://www.ipcc.ch/report/ar5/wg2/>

12 Vidi: Ulrik Bek: Rizično društvo, Beograd, Filip Višnjić, 2001.

jednakost. Ovaj manevar, gura globalni politički prostor u vanredno stanje koje ima za cilj da onemogući bilo kakvo smisleno promišljanje alternativa i opravda njihovo gušenje. Ono što nastaje, mnogi teoretičari nazivaju *post-političkim* prostorom – prostorom u kojem se svi glasovi koji se protive guše, kako bi sve moglo da se nastavi po starom.

Poruka ove kratke istorije za sve one koji se bore za ravnopravnije, odgovornije i zdravije gradove je da svako rešenje u domenu tehnologija i menadžmenta nekog aspekta funkcionisanja gradova i društva može postati instrument za cementiranje društvenog poretka i onemogućavanje promene u dužem roku ukoliko se ne uzme u obzir promišljanje širih političkih, kulturnih, društvenih posledica tog rešenja. Istovremeno, poruka je da održivi grad pre svega mora da bude otvoren, politički, demokratski prostor za slobodno zastupanje, izražavanje i međusobnu saradnju, su suprotnom, ekologija i održivi razvoj postaju represivna ideologija.^[13]

Mitovi održivog razvoja

Polazna tačka ovog teksta je da je promena u gradovima neophodna. Dva ključna pitanja su: kakva je promena potrebna i kako do promene može doći. Za oba pitanja važno je pre svega razmotriti ko i na koji način učestvuje u odlučivanju o tome kakva se promena pokreće. Postoji jedna slika društva u kojoj kompletnu moć poseduju političari i krupni kapitalisti, domaći i strani i u njihovim rukama je sve. Uloga aktivista, eksperata, umetnika je da nekako dopru do ovih mesta odlučivanja i proguraju svoje ideje. Bez obzira na to da li je ovo istina ili ne, ovo je jedna vrlo problematična slika politike kao nekakvog protočnog bojlera i političara kao ventila koji odlučuju šta prolazi, a šta ne. U takvoj slici zanemaruju se brojni drugi kanali, načini i prostori intervencije i stvara se klijentelistički odnos između zagovornika promena i donosilaca odluka, dok se istovremeno svi drugi akteri sklanjaju iz slike. Kao što je već bilo govora ranije, da bi do nekog pokreta koji može da utiče na donošenje odluka došlo, neophodno je da se promene postojedi odnosi u društvu, da se stvore nove navike mišljenja i delanja, i da se izgrade novi prostori i načini zajedničkog promišljanja i akcije. Utoliko, promena ne treba da se desi samo na relaciji eksperti-političari, već u mnogo kompleksnijoj mreži odnosa.

13 Žižek i Badju su već sugerisali da je ekologija novi opijum za mase. Vidi više u: Slavoj Žižek: Ecology – A New Opium for the Masses, Nextnature.net, 2009. Dostupno na: <https://www.nextnature.net/2009/02/ecology-a-new-opium-for-the-masses/>

U toj promeni, važnu ulogu imaju upravo aktivisti, građani, istraživači, novinari i razni drugi činioci društva. Utoliko, ono što oni misle, veruju i rade je od velikog značaja. Postoje različita znanja i verovanja koja mogu biti ohrabrujuća i osnažujuća, kao i ona koja mogu biti inhibirajuća i odvratiti nekoga od daljeg zalaganja. U ovom delu ćemo se upravo nekim verovanjima i stavovima upravo onih koji se zalažu za drugačije gradove; verovanjima koja slove da su važna za ostvarenje održivog grada, ali koja istovremeno udaljavaju gradove od političkih prostora – prostora za neslaganje, zajedničko mišljenje, raznolik život i odgovorniju politiku.

Mnogi od mitova^[14] koje ćemo ovde diskutovati, prisutni su u radu i javnom govoru značajnog broja aktivističkih organizacija koje su učestvovala u mnogobrojnim aktivnostima projekta Act4City.^[15] O nekima od njih naučne zajednice iz različitih oblasti već duže vreme pišu i govore i gde taj susret postoji, čitaoci će biti upućeni na izvore. Ovi mitovi međutim nisu naučni nalazi niti se ovde iznose bilo kakve egzaktno tvrdnje o učestalosti i rasprostranjenosti ovih verovanja. Pre se radi o vrlo selektivnom izlaganju o problemima trenutnog mišljenja urbane, ekološke politike. Čitaocima se prepušta da sami procene koje mitove smatraju delatnima i relevantnima, a koje ne.

- Pa ovo je strašno!

Mit koji obezbeđuje pogonsko gorivo za čitav projekat održivog razvoja je mit o skorom kraju. Apokaliptični datumi koji se najavljuju svakih par godina, uznemirujuće slike opustošenih šuma, ozelenjenih glečera i sušnih predela, tvrdnje o kraju civilizacije kakvu poznajemo i distopijske predstave budućnosti sve više nas okružuju sa bioskopskih ekrana, iz popularno-naučnih časopisa, sa vesti, iz viralnih mejlova i sa blogova. Sa svih strana se poručuje, ako ništa ne preduzmemo, čeka nas neumoljiv i brz kraj. U van-

---

14 Način na koji će mit kao pojam ovde biti korišćen ne implicira nužno da je mit neistina (iako to često jeste). Zapravo, istinitost ovde nije ključna kategorija. Ključno je to da neko veruje u nešto kao u istinu i da svoje mišljenje i delovanje oblikuje spram toga. Mit je delatan bez obzira na to kakvi se argumenti u korist njegove (ne)istinosti iznose (iako su argumenti uvek dobrodošli). Ono što de se ovde propitivati jesu političke, etičke i ekološke posledice tog verovanja.

15 Act4City je projekat koji promoviše pristup održivosti gradova kroz zajedničke obrazovne, umetničke i aktivnosti javnog zastupanja. Projekat su u periodu od 2016-2017 godine realizovali Expedio, Kotor, Crna Gora; Ministarstvo prostora, Beograd, Srbija; City Creative Network - CCN, Skoplje, Makedonija; Art radionica Lazareti, Dubrovnik, Hrvatska. Dostupno na: http://www.expedio.org/index.php?option=com_content&view=category&id=201&Itemid=424&lang=sr

rednoj situaciji koja se kreira, nemamo vremena i mogućnosti za razgovore, mišljenja, lične poglede i filozofiranje. Jedina mogućnost je intervencija od gore i poslušnost od dole. Deca se uče da kupuju reciklirano i organsko, daju se povoljni krediti za solarne panele i subvencije za električne automobile – konzumerske prakse obojene u zeleno. Čini se niz marginalnih napora koji treba da omoguće da se savest smiri, a strah ne pređe granicu u kojoj se pokreće ozbiljna pobuna.

Međutim, treba znati da je upravljanje strahom jedna od ključnih savremenih strategija vladanja.^[16] U takvoj političkoj igri, iskrena zabrinutost se koristi za proizvodnju straha i servilnosti, a potreba za temeljnim promišljanjem kompleksnih pitanja civilizacijskog uređenja se odgađaju za vreme nakon krize. Iza scene na kojoj se odvija ekološka drama koju sa užasom i osećajem bespomoćnosti posmatramo, stvari se odvijaju nepromenjeno.

- Da nije njih, bolje bi nam bilo...

Pored strahova od prirodnih nepogoda, ključni strahovi dolaze od drugih koji su definisani kao kulturološki strani. U post-hladnoratovskom periodu, umesto komunista, ulogu strašnih gusara sada igraju Arapi, muslimani, Meksikanci, Kinezi, Indusi, Poljaci, Srbi, Albanci, seljaci i brđani, neuki, lenji i besposleni i druge *problematične grupacije*, već u zavisnosti od geopolitičke pozicije onih koji na opasnost upućuju. Oni podmeću bombe, krađu, uzimaju poslove ili socijalnu pomoć i na druge načine ugrožavaju osećaj sigurnosti građana. Po pravilu, svi oni, ma koji bili, ometaju i onemogućavaju održivi razvoj. Decenijama se govorilo o problemu populacijskog rasta. Da nije Kineza, Indijaca i drugih mahom azijskih i afričkih naroda bilo bi nas manje na planeti, pa bi bilo lakše – glasilo je argument. Kada se populacijski rast usporio, sada se sugeriše da je problem što se iste te zemlje ne ponašaju ekološki, troše puno betona, seku svoje šume i zagađuju planetu (iako znamo da je zagađenje po glavi stanovnika direktno proporcionalno bogatstvu jednog društva). Na planu ekonomskog razvoja, tvrdi se da bi zapadne ekonomije bile stabilnije i države jače da nemaju takav nezaustavljiv priliv migranata koji krađu poslove, ne plaćaju poreze i rade na crno. Na ove argumente, uvek se kao začim dodaju i nekakva nekulturnost i civilizacijska zaostalost i grešnost.

Kao i u slučaju CO₂, države i korporacije istovremeno proizvode probleme i predlažu se kao zaštitnici. To je u osnovi populistički diskurs koji istovre-

---

16 Više o ulozi straha, rizika i zaštite u savremenoj politici, vidi između ostalog Isabell Lorey: *State of insecurity: Government of the precarious*, London, Verso Books, 2015.

meno ujedinjuje narod, guši sve razlike i neslaganja i upućuje na spoljnog neprijatelja kao izvor problema i samim tim legitimnu metu. Ključni zadatak je da se odgovornost za proizvođenje stvarnog problema prikrije i da se legitimiše uzurpacija moći i upotreba sile. Zbog toga je važno kritički promatrati pretnje koje se promovisu, kao i rešenja i zaštite koje se predlažu, tim pre što zaštite najčešće imaju za posledicu sužavanje građanskih sloboda. Ukoliko je strah kapital koji se koristi za održavanje status quo, onda proizvodnja straha ne sme biti cilj onih koji zaista žele promenu.

- Za sve su krivi naši neuki političari!

Pitanja razvoja se po pravilu doživljavaju kao hiper-kompleksna. To istovremeno znači da se njima moraju baviti samo oni koji mogu da razumeju i tumače kompleksnu stvarnost. Istovremeno, postoji verovanje da tu ključnu sposobnost ne poseduju upravo oni koji donose najvažnije odluke, pa njihovo neznanje tako postaje glavna prepreka održivom razvoju. U našem okruženju, najljuća zamerka upućena političarima je da su upravo nestručni, neuki i neupućeni. Ono što se sugeriše time je da bi uz više znanja oni donosili odluke koje su bolje za sve nas. Ukoliko malo bolje pogledamo stvarnost, ovo ne samo da je naivno očekivanje, već i vrlo neutemeljeno u istoriji, a na demanti ove tvrdnje nailazimo sve češće u javnom životu. Kao odgovor na ove kritike, stigla je poplava političara koji prikazuju svoje diplome mastera i doktora nauka, a prakse vođenja politike nisu se promenile. Problem zloupotrebe političke moći nije manjak ekspertize, već nedostatak transparentnosti, razne manipulacije, korumpiranost, slabost civilnog sektora i medija i drugo što vodi obesmišljavanju javnog interesa i prisvajanju javnih dobara.

- Eksperti treba da se pitaju!

Na putu ka post-političkom društvu, društvu u kojem se ne vrednuje javno dobro i javna debata, važnu ulogu igraju i oni od kojih se neretko najviše očekuje da stvar poprave - eksperti. Ovde se radi o široko rasprostranjenom mitu da eksperti mogu i znaju kako da reše problem (ma koje vrste) samo ako im se daju određene ruke da to učine. Eko-eksperti dobili su poslednjih decenija status zvezda. Predstavljani su kao spasioci koji hode dubokim šumama i dalekim glečerima, kao novi heroji koji se neustrašivo bore za stvar svih nas. Međutim, njihovim uzdizanjem u javnosti se istovremeno proizvode neke veoma štetne posledice. Najpre, njihova izuzetnost u pogledu znanja i hrabrosti postavlja nalaze do kojih dolaze na tron neupitnosti.

Kao drugo, razmišljanja i delovanja običnih građana se obezvređuju i oni se

obeshrabruju da uopšte misle o pitanjima koja su tako kompleksna kao što su klimatske promene za koje ni najjači superračunar na svetu nije dovoljno kadar.

Kao treće, stvara se utisak da društvo podržava i nagrađuje takve napore, što je samo po sebi dovoljno. Međutim, nalazi i preporuke tih eksperata se najčešće neusvajaju ili se usvajaju veoma selektivno, a podacima se manipuliše zbog ostvarenja nekih partikularnih interesa. I drugi eksperti u domenu održivog razvoja zauzimaju sličnu poziciju. Ekonomisti drže monopol na promišljanje svih ekonomskih pitanja. Ekonomija se već dugo predstavlja kao previše kompleksna da bi se građanstvo bavilo ekonomskim politikama. Građani su tu da plate porez i uzmu kredit, ako im ekonomisti tako preporuče.^[17] Urbanisti mogu donose planove razvoja grada koji dugoročno pogoduju velikim investitorima pravdajući to da je grad kompleksan organizam i da određene odluke imaju smisla samo ako se razume najšira slika. I druge struke (sociolozi, psiholozi, arhitekta, građevinci...) u svojim domenima postručavaju pitanja i privatizuju odeređene teme: njihovi nalazi, iako mogu biti veoma dobri i korisni, sa sobom nose opasnosti, sa jedne strane, zloupotrebe, a sa druge ućutkivanja široke javne rasprave o temama kojima se bave. Uskostručni, partikularni pogled na društvo i javno dobro, koliko god produbljen u okviru jednog domena ekspertize, ne prepoznaje raznolikost i sveobuhvatnost strukturnih problema i promovise jednodimenzionalna rešenja.

Zbog ovih problema, važno je problematiku upravljanja društvom posmatrati ne samo kao ekspertsko pitanje zaštite životinjskih i biljnih vrsta, proizvodnje energije i reciklaže, upravljanja kamatnim stopama, prostornog planiranja, građevine i uređivanja zakona, već kao pitanje zajedničkog života ljudi, mašina, biljaka, životinja i nežive materije na planeti. Samim tim, kao pitanje koje zahteva odgovore koje mogu da ponude mnogo širi krugovi ne samo stručnjaka i intelektualaca, već građana i građanki bez obzira na njihove kompetencije. Ovo ne znači odbacivanje ekspertize i veličanje "mudrosti masa",^[18] već odbranu javnog interesa i prostora za javnu debatu od zatvaranja u uske krugove eksperata ma kog usmerenja.

17 Ne treba zaboraviti da su u svim krizama veoma važnu ulogu odigrali bankari koji su sa neupitnim legitimitetom ekonomista preporučivali građanima da uzmu kredite iako to za njih nije bilo preporučljivo.

18 Mudrost masa se vezuje za Web 2.0 pokret koji od internet korisnika zapravo čini neplaćene radnike. Za poziciju videti: J. Giles: Wisdom of the Crowd. Nature, 2005. Za kritiku: Coleman, S., & Blumler, J. G.: The wisdom of which crowd? On the pathology of a listening government. The Political Quarterly, 82(2011).

- A zapravo, svi mi želimo isto...

Suština post-političnosti, jeste odstranjivanje konflikata kao kakve starudije, nekog neželjenog nasleđa tmurne prošlosti u kojoj su još postojale klase, ideologije i druge "nepotrebne gluposti".^[19] Nove političke elite uveravaju nas da je vreme da krenemo dalje.

Čeka nas svet održivog razvoja u kojem nema potrebe za konfliktima, jer svi mi duboko u sebi želimo isto: sve ono što je normalnom čoveku potrebno. Kao što je bilo reči ranije, održivi razvoj je stigao upravo kao rešenje za društvene sukobe na nivou država i globalno. Zbog toga diskurs održivog razvoja naročito promovise pojednostavljene i šematizovane slike Prirode u jednini i Čovečanstva - takođe u jednini. U takvim diskursima, Čovečanstvo predstavlja homogenu masu pojedinaca koji, iako se spore, to čine samo oko površnih fenomena. Postoji verovanje, da se svi mi ljudi, oko suštinskih stvari, zapravo slažemo. Koje su to stvari, retko se izgovara, kao što se retko pominju značajno različite alternative življenja, uređenja zajednica i odnošenja ka Prirodi.^[20] Na taj način se kontinuirano sužavaju mogućnosti za promenu društvenih odnosa i raspodelu moći. Bez obzira na koji način se mi kao homogena grupa konstruišemo - da li smo svi ljudi ili žrtve nekoga ili nečega na šta ne možemo da utičemo (moćnici, više sile ili nešto treće) - svaki govor koji sugerise da smo svi zapravo isti opasan, jer zatvara prostor za razgovor i iznalaženje novih uvida i rešenja. Time se javni prostor prepusta onima koji imaju najviše moći, a potrebe za drugima uostalom i nema, jer "šta jedan čovek kaže, svi ljudi misle".^[21]

- Da su naši građani malo aktivniji...

Među onima koji zagovaraju promene u gradovima, osim žaljenja na političare i lošu poziciju eksperata, veoma često mišljenje je da ni građani nisu dorasli zadatku održivog razvoja. Drugim rečima, postoji veoma uvrežen mit da su građani letargični, pasivni i nespremni da se pokrenu. Kao uobičajeni krivac za to navodi se nedostatak svesti kod njih. Kao prvo, važno je

19 Ovde je pojam post-političkog važan koji su detaljno obrađivali recimo Chantal Mouffe: *On the political*. Psychology Press, 2005. ili Jacques Rancière, *Hatred of democracy*, London, Verso, 2006.

20 Neki autori bi pomenuli i kompletno brisanje granice između prirode i kulture i predlažu dekolonizaciju prirode kao objekta spoznaje, kontrole i oblikovanja. Vidi više u: Demos, T. J.: "Decolonizing Nature: Contemporary Art and the Politics of Ecology.", L, 2016.

21 Čuvena je skraćenica Margaret Tačer kojom je opisivala svoja politička uverenja i aktivnosti: TINA što u prevodu znači "Ne postoje alternative" (There Is No Alternative), kojom se upravo sugerise da je jedan, aktuelni način mišljenja i delovanja jedini mogući.

uvideti da to što građani ne žele da se pokrenu ka nekom cilju, ne znači da su letargični i nemoćni da se pokrenu uopšte. Takvo razmišljanje podriva mogućnost bilo kakve promene. Verovatnije je da građani svoju pažnju i napore usmeravaju u nekom drugom smeru. Ma šta mi o tom smeru mislili, situacija je značajno drugačija, ključno pitanje je kako pažnju usmeriti ka određenoj temi, kako privući medije, građanske inicijative i organizacije. Više nije pitanje buđenja neke uspavane mase - to se zaista čini nemogućim - već širenja fronta borbe, zajedničkog delovanja, saradnje i slično.

Veoma je indikativno da brojne ekološke, omladinske i aktivističke organizacije koje su stvorene u novim talasima razvoja civilnog društva devedesetih i dvehiljaditih u prostoru bivše Jugoslavije, ne saraduju sa brojnim organizacijama amatera, sindikata, izviđača, planinara i drugih koji su osnovani nekoliko decenija ranije, a koje još uvek imaju članstvo, vredno iskustvo i neke resurse koji bi mogli biti udruženi (ovo bi se verovatno moglo dovesti u vezu sa narednim mitom da je ovde sve zaostalo i takvo je uvek bilo). Važno je odbaciti diskurs o letargičnosti građana kao univerzalnom zakonu, primetiti različite građanske inicijative i aktivnosti i otvoriti mogućnost za širi angažman građana po pitanju borbe za grad.

- Evo, vidi, kako je divno u svetu!

U našem regionu, postoji još jedan mit koji je vredan bližeg promatranja. Najčešće se u potrazi za dobrim praksama u urbanizmu, zaštiti, arhitekturi, energetici, ekologiji i drugim oblastima od značaja za razvoj gleda na Zapad. Postoji osećaj da sve što je dobro, pa samim tim i održivo, dolazi sa Zapada. Ukoliko znamo da nam inače iz istog pravca dolaze i tehnologije, teorije i dobre prakse u raznim oblastima, to ne treba da čudi. Ipak, ono što jeste čudno je što su te zemlje upravo smislile sve najpriljavije tehnologije i dalje su najveći globalni zagađivači, a što je još važnije, u tim zemljama se donose ključne odluke za čitav globalni sistem krajnje neodrživog razvoja. Utoliko, prateći mnoge prakse sa Zapada, nećemo daleko stići. Osim toga, jugoslovensko nasleđe je veoma zanimljivo s aspekta održivog razvoja. Tadašnja gradnja kolektivnog stanovanja koju danas gledamo s prezirom bila je u koraku sa najnovijim svetskim trendovima, a rešenja su bila proizvod lokalnog mišljenja. Već u toku šezdesetih i sedamdesetih organizovano je na desetina intersektorskih kongresa koji su se bavile temom ekologije, javnog zdravlja i očuvanja prirodne sredine, a brojne organizacije gorana, omladinaca, planinara i druge zagovarale su promenu odnosa sa prirodom. Već u petogodišnjem planu iz 1971. se pominje očuvanje prirodne sredine, a 1973. se osniva *Jugoslovenski savet za zaštitu i unapređenje čovekove sredine* i pokreće interdisciplinarni stručni i naučni časopis *Čovek i životna*

sredina. Na inicijativu Saveta u Ustavu iz 1974. može se naći pravo svakog građanina na zdravo okruženje što deceniju kasnije predstavlja temelj održivog i odgovornog razvoja svetskih deklaracija na tu temu. Dakle, postoji puno razloga da u potragu za dobrim rešenjima održivog razvoja upravo krenemo gledajući u sopstvenu tradiciju.^[22]

Otuda je vrlo neobično da odlazak u prirodu zovemo "hiking" i vezujemo za nove trendove u eko-turizmu na Zapadu ukoliko znamo za bogatu tradiciju planinara, gorana, izviđača; da zagovaramo novu praksu "open-air classrooms" koja dolazi iz *ekološki svesnih* zajednica, ukoliko znamo da su sve škole u Jugoslaviji sistemski vodile decu u škole u prirodi; da za participativnim pristupima politici i menadžmentu održivog razvoja posmatramo primere iz Velike Britanije ili SAD ukoliko znamo za primere samoupravljanja, mesnih zajednica, dobro organizovanih sindikata; konačno da za primere građanskog aktivizma i voluntarizma gledamo opet u istu stranu, a zanemarujemo tradiciju radnih akcija i drugih formi angažovanja najšireg stanovništva u izgradnji javnih dobara.

Daleko od toga da su javne politike u Jugoslaviji bile savršene i da su se u potpunosti primenjivale, ali jeste postojao pravni okvir i broje dobre prakse na koje se sada ugledamo negde drugde.^[23] Isto tako, postojanje lokalnog nasleđa ne znači ni da se treba zatvarati u sopstveno dvorište – susret ideja i pristupa je ključan za nastanak novih. Ipak, svest o tome da su drugačije politike i prakse bile moguće na ovom području, važna je jer podriva uveliko štetnu ideju da je sadašnja zaostalost jedini mogući način i da promena nije moguća. Umesto obeshrabrivanja, pozivanje na lokalnu tradiciju moglo bi da podstakne i širu javnost i političare da se odgovornije ponašaju.

22 Vidi više u: Zoran Oštrid, *Ekološki pokreti u Jugoslaviji, Građa za proučavanje razdoblja 1971-1991*. U *Sociološka ekologija* (83- 104), 1992.; Pogledaj više u: Jelena Ristić Trajković i Danica Stojiljković: *Sustainability and socialism: socio-ecological ideas in the urbanization of New Belgrade*. Facta Universitatis, Series: Architecture and Civil Engineering, (343-353), 2016.

23 Zanimljiv je i primer razvoja obale koji je i sada tema u Crnoj Gori i Hrvatskoj. Mnogi funkcioneri su već pedesetih i šezdesetih dizali prve vikendice na pustim uvalama, ali kritika nije izostala. Na jednoj od poseta Crnoj Gori, Tito je prekorevao lokalne vlasti: "I [must] unremittingly scold [you] because of the building of vikendice along the sea [...] It's not right, because some fence in the sea, one can't see the sea for all the houses. That's how one destroys nature, ruins man's natural environment." "Titovi pogledi na turizam," *Turizam* 28/5 (1980), p. 12. Više na temu vikendica: Karin Taylor *My Own Vikendica: Holiday Cottages as Idyll and Investment* (str. 171). In *Yugoslavia's sunny side, Central European University Press Budapest, 2010*.

- Da nam se bar nešto lepo desi.

Mitovi na koje smo ukazali prethodno, svi zajedno stvaraju vrlo sumornu sliku aktuelnog stanja i mogućnosti za njenu promenu. Sve je strašno, oni koji nas vode ne znaju kuda, ovde se ništa dobro ne dešava, jer smo mimo svetskih dešavanja... Teren je spreman za potpuno razočarenje. U takvom kontekstu, trivijalne akcije, projekti i inicijative se čine kao dobar pokušaj da se bar nešto uradi. To je ono što bismo mogli nazvati flaster-politikom. Zaista potrebne mere se ne usvajaju. Umesto njih, propagiraju se ekološki slogani, kompanije menjaju svoje logoe u zeleno, naplaćuju se kese u trgovinama, uvode se dani bez kola, ozelenjavaju se krovovi šoping molova... To su sve flasteri na dubokim ranama i prelomima koji ne rešavaju problem, samo stvaraju osećaj da se nešto ipak čini. Istovremeno, procesi ozbiljnije refleksije, analize, debate i promene se odlažu za neko bolje sutra.

KA ODRŽIVOM GRADU

preporuke

Kulturne ustanove kao javni prostori

Kulturne ustanove u našem regionu zatvorile su se u usko definisano polje kulture i umetnosti koje ima zadatak da ne diže mnogo prašine, da ispuni slobodno vreme prijemčivim sadržajima i da akterima u samom polju kulture i umetnosti obezbedi minimum preživljavanja. Međutim, to je ćorsokak. Angažovanjem sve manjeg broja sve homogenije publike i bavljenjem laganim ili posve društveno irelevantnim temama, ove institucije gube svoju društveni značaj. One više nisu javne ustanove, već su ustanove za male grupe zaposlenika, prijatelja i klijenata. Kulturni sadržaji moraju da nude odgovore na aktuelna pitanja od značaja za javnost i da nude drugačije načine gledanja na stvarnost od najdostupnijih globalnih ili tradicionalnih kulturnih sadržaja. U suprotnom, trend gubitka publike, smanjenja javnih sredstava i političke kontrole i zloupotrebe su jedini mogući ishodi. Jedino tako možemo očekivati da građani i građanke osećaju potrebu da se u važnim trenucima u svom životu obrate kulturnim ustanovama i da im posledično bude stalo do tih institucija.

Videti kuturno u prirodnom i prirodno u kulturnom

Tumačenje prirode ima ogroman uticaj na naš doživljaj prirode, pa tako i na naše aktivnosti u vezi s njom. Polje kulture i umetnost još uvek, među-

ANDE
SOBRE
AS ÁGUAS
FELIPE NUNO

WAZ

BIS

tim, razume sebe kao potpuno odvojeno od pitanja prirode - ne samo njene zaštite, već i upotrebe, posmatranja i doživljavanja. Taj jaz bi trebalo promišljati i problematizovati kroz programe, projekte i sadržaje koji pokazuju različite načine odnošenja ka prirodi kroz istoriju i kulturu (kulture prirodnosti) kao i različite načine na koje je priroda oblikovala kulturu (prirodnosti kulture).

Vrednovati postojeće inicijative i lokalni kontekst

Lokalni donosioci odluka i strani donatori bi trebalo da budu senzitivniji na specifičnosti nacionalnih i lokalnih prostora i podržavaju i ojačavaju inicijative koje postoje. Na primer, u Jugoslaviji postojao je čitav niz građanskih organizacija i udruženja koje su u svom delokrugu naročitu pažnju posvećivale ekološkim pitanjima. Planinarska društva, gorani, gorske službe, omladinski pokreti i drugi bavili su se zagovaranjem, sadnjom, čišćenjem, uređenjem i zaštitom okruženja. Iako su i one, kao i civilni sektor u celini, poslednjih decenija izgubile podršku i države i građana, one još uvek poseduju znanja, iskustva, reputaciju i društvene veze koje mogu biti od velikog značaja za promociju zdravijeg i odgovornijeg načina življenja i upravljanja resursima. Sličnu su sudbinu doživele i druge aktivističke organizacije i nekadašnja mesta okupljanja. Istraživanje i oživljavanje tih mesta i sećanja može biti zadatak kulturnih delatnika.

Prihvatiti problematično nasleđe

Mnoga poglavlja u skorašnjoj istoriji razvoja gradova su mračna i bolna. Gradovi su često bili polje investitorskog nasilja, različitih zloupotreba i nezakonskih radnji. U tom smislu, razvoj gradova predstavlja neretko problematično nasleđe, u koje niko ne želi da zalazi. Međutim, ono može postati prostor za izgradnju novih saradljivijih praksi neslaganja i zajedničkog razmatranja bolnih tema. Odnos ka tom nasleđu mora da se promeni, jer pitanja razvoja grada zbog svog širokog značaja za zajednice, mogu da pokrenu mnogo šire grupe zainteresovanih građanki i građana. Upravo oko njega mogu da se kreiraju mikro prostori političnosti.

Omogućiti transparentnost ekspertskih procesa

Ekspertske pozicije se često zloupotrebljavaju, komisije se formiraju mimo javnosti, a njihov rad se odvija u tajnosti. Nečija ekspertiza, ma kakva da je, ne sme biti razlog za neupitnost procesa u kojem učestvuju i rezultata koji

proizvode. Rad svih stručnih komisija mora biti javan. U domenu kulture i umetnosti odluke se donose jednako netransparentno i brane se subjektivnošću i slobodnom umetnosti i ekspertizom članovi i članica komisija. Projekti koji se odobravaju i sprovode s javnim sredstvima moraju biti transparentni, a dobar primer mogu da pokažu i nezavisne organizacije tako što će o svojim izvorima i načinima pribavljanja sredstava biti otvoreniji i doprinositi klimi javnosti i transparentnosti.

Vrednovati raznolike ekspertize

Javna pitanja teže da se depolitizuju tako što se posmatraju na vrlo uskostručan način. Pitanja razvoja gradova su kompleksna i važno je da u traganju za odgovorima na njih učestvuju raznolike grupe i pojedinci kako bi se prikupio širok dijapazon znanja. Radna tela i komisije zato trebaju da budu interdisciplinarne, otvorene, dinamične i da u ključnim fazama prikupljaju što širi spektar pogleda kako bi se došlo do najboljih rešenja. Učešće aktera iz oblasti kulture i umetnosti u širokom dijapazonu pitanja od važnosti za grad (urbanizam, obrazovanje, ekonomija...), kao što u pitanjima kulture i umetnosti treba uključiti i mnoge druge struke (planere, inženjere zaštite životne sredine, ekonomiste, pedagoge, socijalne radnike i druge).

Stvarati prostore za zaista javne rasprave

Zakoni definišu samo najosnovniji nivo uvida javnosti u odlučivanje. Šta više, decenijama se javne rasprave obesmišljavaju lošom organizacijom, nepoštovanjem iznesenih uvida i ismevanjem učesnica i učesnika. Javne rasprave ne smeju biti poslednji korak pred usvajanje nekog rešenja. Mnogo širi krug konsultacija, susreta i razgovora mora da se desi u procesu donošenja odluka. Uloga kulture i umetnosti je u tom procesu važna. Civilne organizacije i pojedinci treba da isprate procese donošenja odluka i da budu uključeni u njih tako što će svoje programe, aktivnosti i intervencije usmeriti u pravcu osvetljavanja aktuelnih pitanja od značaja za građanke i građane. Pozorišna predstava ili izložba koja reflektuje na aktuelni proces donošenja novog urbanističkog plana može biti značajnija od formalne javne rasprave.

Zašto kažem društvena promena, a mislim na prostor?

Prostor kao akter i resurs političkih promena

Jovana Timotijević

Kroz jedinstveni mimezis, demos i njegova greška u računu, uslovi politike, uključeni su u ostvarenje telosa komunitarne prirode. Ali to uključivanje dostiže savršenost samo u formi stavljanja u odsustvo. Upravo to izražava čuvena hijerarhija tipova demokratije u četvrtoj i šestoj knjizi Politike. Najbolja demokratija je seljačka demokratija, jer u njoj je demos odsutan sa svog mesta/trga. Razbacivanje seljaka po udaljenim poljima i prisila rada sprečavaju ih da se pozabave mestom svoje moći. Iako su oni titulari suverenosti, oni će njeno konkretno sprovođenje ostaviti posjednicima. Zakon rada vlada, kaže Aristotel, posredstvom odsutnog izvora: odsustvo novca i slobodnog vremena da bi se išlo na skupštinu, odsustvo sredstva koje bi demosu omogućilo da bude delotvoran način subjektivacije politike. [...] Na taj način politeia se ostvaruje kao raspodela tela na teritoriji koja ih drži na rastojanju jedne od drugih, dopuštajući samo "najboljima" da budu na centralnom prostoru političkog.^[1]

Tek je krajem 60-tih i početkom 70-tih godina prošlog veka, kategorija *prostora* šire reafirmisana u društvenoj teoriji i humanističkim disciplinama, nakon što je dugo bila podređena kategoriji *vremena*, kao statična i neupitna. Naime, prostor je smatran samo scenografijom, opnom u kojoj se odvija istorija i dinamika društvenih procesa. Potaknuta teoretičarima poput Mišela Fukoa (Michel Foucault) i Anrija Lefevra (Henri Lefebvre), koji upravo

¹ Žak Ransijer, *Nesaglasnost*, Beograd, Fedon, 2014, str. 105. Zahvalnost za ukazivanje na ovo važno mesto kod Ransijera dugujem Ivanu Milenkoviću.

problematizuju ovu subordinaciju kategorije *prostora* i ukazuju na dijalektički odnos koji prostor ima sa društvenim odnosima u njemu^[2] – prostor nije fiksirani okvir, već promenljiv; u stalnom procesu proizvodnje društvenih odnosa i bivanja proizvedenim kroz te iste odnose - ovakva promena označena je kao *prostorni preokret* u društvenim i humanističkim disciplinama. Prostor počinje da se koristi kao analitička kategorija i značajna dimenzija u promišljanju i analizi društvenih odnosa, hijerarhija, sukoba, kao i dominantnih proizvodnih odnosa. Ne samo da se produbljuje, usložnjava i proširuje opseg istraživanja u društvenim naukama, već ovaj preokret ima i radikalni uticaj na terminološki okvir koji počinje da uključuje i apstrakcije prostornih kategorija. Nastaje čitav novi *prostorni jezik* (a sa njime i novi konceptualni okvir) - niz pojmova, pozajmljenih iz geografije, urbanih studija i arhitekture, koji omogućavaju kreiranje novih taksonomija za mnoga istraživanja u kritičkoj, feminističkoj, postkolonijalnoj, postmodernoj teoriji i dr. (Smith et al., 1993, 66; McDowell, 1996, 27). Razvijaju se i brojne interdisciplinarni oblasti poput kritičke geografije ili urbane kritičke teorije, koje nude relevantne perspektive za razumevanje složenih ekonomsko-političkih i društvenih procesa savremenih društava - "*Gde se nešto dešava, postaje ključno za spoznaju onog kako i šta se dešava*".^[3]

Ukoliko prostor razumemo kao društveno konstruisan, ali i kao konstitutivan za proizvodnju društvenih odnosa, onda ga zasigurno moramo posmatrati i u relaciji sa odnosima moći. Društveni i proizvodni odnosi, naime, neodvojivi su od pitanja moći. Oni imaju svoju prostornu formu, jednako kao što su i u prostornom odnosu prema drugim odnosima moći i identitetima koje konstituišu.^[4] Razumevanje i analiza klasnih odnosa u savremenim društvima, tako, ostaju nedostatni ukoliko ne uključe prostornu dimenziju. U tom smislu, savremeni grad može ponuditi vernu sliku složenosti dvo-smernog uticaja proizvodnje prostora i društvenih i proizvodnih odnosa, kako bi se razumeli uslovi sadašnjeg života, ali i osmišljavali drugačiji politički projekti za budućnost. S jedne strane, nužno je razumeti šta zapravo sami mehanizmi oblikovanja grada proizvode, a onda te učinke sagledati i u kontekstu aktuelnih dominantnih politika.

² Edward Soja, "Taking Space Personally", In *Spatial Turn*, eds. Barney Warf and Santa Arias, 11-35, New York, Routledge, 2009, str. 18.

³ Barney Warf and Santa Arias, "The Reinsertion of space into the social sciences and humanities", In *Spatial Turn. Interdisciplinary Perspectives*, eds. Barney Warf and Santa Arias, 1-10, New York, Routledge, 2009, str. 1.

⁴ Doreen Massey, "Thinking radical democracy spatially", *Environment and Planning D: Society and Space*, vol 13, 1995, 284-288, str. 285.

Ono što je karakteristika savremenog planiranja grada jeste, čini se, “prekomerna određenost, kako vizuelnih oblika grada, tako i njegovih društvenih funkcija. Tehnologije koje omogućavaju eksperimentisanje, podređene su režimu moći koji želi red i nadzor”.^[5] Urbanističko planiranje grada, prema svojoj osnovnoj definiciji, predstavlja, između ostalog, i planiranje gradskih i prigradskih područja sa aspekta fizičke strukture, ali i funkcije prostora. Ono podrazumeva uspostavljanje mreže izgrađenih i neizgrađenih površina, kao i propisivanje strukture (spratnost, gustina izgrađenosti i dr.) i namene različitih gradskih zona (stambena namena, trgovina, poslovanje, zelenilo, itd.). Povećanje partikularizacije (i hijerarhizacije^[6], kao propratnog procesa) urbanog prostora uočljivo je kroz istoriju planiranja gradova. „Najranije razdvajanje se odnosilo na stvaranje stambenih naselja prostorno razdvojenih od proizvodnje, maloprodaje, zabave, trgovina i uprave. Međutim, poslednje decenije su pokazale ubrzano povećanje segregacije svake od ovih funkcija.”^[7] U tom smislu, mnogi urbanistički planovi u sebi sadrže i podkategorije koje, kroz svoje karakteristike u pogledu gustine izgrađenosti, visine spratnosti ili drugih parametara, implicitno ukazuju na društvenu stratifikaciju (da li se, recimo, radi o luksuznom stanovanju ili stanovanju koje podrazumeva veliki broj korisnika u odnosu na istu kvadraturu raspoloživog prostora). Zapravo, urbanističko planiranje se može posmatrati kao disciplinovanje i kategorizacija tela u funkciji različitih odnosa moći - kao „određena vrsta razmeštanja tela u prostoru, njihovog vezivanja za data mesta, razvrstavanja pojedinaca jednih u odnosu na druge, vid hijerarhijske organizacije.”^[8] Uspostavljanje jasno definisanog rasporeda funkcija/delanja kao i njihovih međusobnih relacija i komunikacija, generiše mrežu uzajamnih odnosa tela i teži disciplinovanom, utvrđenom sistemu. Ukoliko ovu praksu posmatramo u kontekstu neoliberalnog grada, postaje jasno u kojoj meri ono postaje moćan instrument dominantne politike, posebno ukoliko se, kao što je to danas sve češće slučaj, izmesti iz prostora demokratskog odlučivanja i podredi partikularnim interesima pojedinaca.

5 Richard Sennett, “Otvoreni grad”, U Operacija GRAD: Život u neoliberalnoj stvarnosti, ur. Leonardo Kovačević, Tomislav Medak, Petar Milat, Marko Sančanin, Tonči Valentić, Vesna Vuković, 104-113, Zagreb: Savez za centar za nezavisnu kulturu i mlade, Multimedijalni institut, Platforma 9,81 – Institut za istraživanja u arhitekturi, BLOK – Lokalna baza za osvježavanje kulture, SU Klubtura / Clubture, 2008, str. 105.

6 Ajris Merion Jang (Iris Marion Young) posebno ističe proces hijerarhizacije usled povećanog zoniranja gradskog tkiva: „Regulacija uz pomoć zoniranja dovodi do klasne segregacije i u velikoj meri do rasne segregacije”. Videti: Ajris Merion Jang, “Gradski život kao normativni ideal”, U Misliti grad, ur. Petar Bojanić i Vladan Đokić, 119-127, Beograd, Arhitektonski fakultet u Beogradu, 2011, str. 126.

7 Ajris Merion Jang, “Gradski život kao normativni ideal”, str. 125.

8 Mišel Fuko, Nadzirati i kažnjavati. Nastanak zatvora, Novi Sad, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, 1997, str. 200.

“Prekomerna određenost” nije, međutim, samo učinak urbanističkog planiranja, već u njemu učestvuje i komplementarna praksa arhitektonskog projektovanja, koje uključuje slične mehanizme disciplinovanja, na drugačijem prostornom nivou. Arhitektonski program, kao osnovni sistem projektovanja, podrazumeva veoma jasno (često dijagramski) definisane *funkcionalne celine*, njihovu razmeru i *dispoziciju* unutar određenih *tipova* objekata (stanovanje, trgovina, poslovni objekat, škola i dr.). „Organizacijom *ćelija*, *mesta* i *redova*, discipline stvaraju složene prostore u arhitektonskom, funkcionalnom i hijerarhijskom smislu.”^[9] Ovakve prostorne mreže svakom telu potvrđuju mesto, ali i međusobne relacije sa drugim telima, usmeravajući moguće putanje kretanja i stepen prostorne dostupnosti. Arhitektonski programi predstavljaju svojevrstne *žive shematske rasporede*, „kojima se neorganizovane, nekorisne ili opasne skupine jedinki pretvaraju u uređene skupove”^[10] koji su lakše kontrolisani i ekonomski efikasniji u pogledu vremena i produkcije.

Kao što svaki dominantni poredak teži da sve raspoložive društvene i ekonomske mehanizme (a među najproduktivnijim svakako i prostorne politike) upregne u korist sopstvene reprodukcije, tako i urbanizacija u kapitalističkim društvima proizvodi gradove koji su sve više u funkciji podsticanja kapitalističke proizvodnje, a ne razvoja društva.^[11] Njihovo se oblikovanje, organizacija i funkcionisanje podređuje potrebi za akumulacijom kapitala, te društvenom reprodukcijom koja takve proizvodne odnose podržava. Gradovi postaju glavna čvorišta proizvodnje, cirkulacije i konzumiranja roba, a njihova unutrašnja društveno-prostorna organizacija, sistem upravljanja i obrasci društveno-prostornih konflikta moraju se razumeti u relaciji sa ovom ulogom grada.^[12] Kapitalistički gradovi, međutim, svakako nisu samo arene u kojima se komodifikacija pojavljuje, već su i sami kao prostori intenzivno komodifikovani – od izgrađene strukture do zemljišta, mreža proizvodnje i razmene, kao i infrastrukture – oblikovani su i kontinualno reorganizovani tako da uvećavaju profit i učestvuju u društvenom i

9 Ibid., str. 143.

10 Ibid., str. 144.

11 Neil Smith, “Novi globalizam, novi urbanizam: gentrifikacija kao globalna urbana strategija”. U Operacija GRAD: Život u neoliberalnoj stvarnosti, ur. Leonardo Kovačević, Tomislav Medak, Petar Milat, Marko Sančanin, Tonči Valentić, Vesna Vuković, 104-113, Zagreb: Savez za centar za nezavisnu kulturu i mlade, Multimedijalni institut, Platforma 9,81 – Institut za istraživanja u arhitekturi, BLOK – Lokalna baza za osvježavanje kulture, SU Klubtura / Clubture, 2008, str. 85.

12 Neil Brenner, Peter Marcuse and Margit Mayer, “Cities for people, not for profit: an introduction” In *Cities for People, Not for Profit. Critical Urban Theory and the Right to the City*, eds. Neil Brenner, Peter Marcuse and Margit Mayer, 1-10, London and New York, Routledge, 2012, str. 3.

ekonomskom *rastu*. Takođe, sve prostorne potrebe stanovnika (od stanovanja do korišćenja javnih prostora) koje su nekada garantovale minimalne uslove za dostojanstven život i rad, danas se sve više prepuštaju regulaciji na tržištu. Savremena neoliberalna urbanizacija podrazumeva tako stalne procese kapitalističkog "ograđivanja" javnih prostora, kao i rastuću nejednakost u prostornoj distribuciji bogatstva i izrazito asimetrične odnose moći. Kako je društvena nejednakost jedan od osnovnih uslova reprodukcije kapitalističke proizvodnje, očigledno je da prostorne politike tu nejednakost proizvode, održavaju i produbljuju kroz različite strategije isključivanja, distribucije i disciplinovanja – od indukovanih ili neregulisanih procesa džentrifikacije ("revitalizacije kroz *devitalizaciju* delova grada"^[13]); preko politika socijalnih stanovanja koje ranjive i nepriviligovane društvene grupe *izmeštaju* na rubove grada, sa funkcijom koja se opisuje u uvodnom citatu teksta, do "inovativnih" intervencija u "javnom" gradskom prostoru koje su rezultat stalnog prilagođavanja i osmišljavanja mehanizama disciplinovanja i isključivanja, a čiji se učinak obezbeđuje bez direktnog prisustva vlasti i bez eksplicitnog nasilja (metalnih bodlji "protiv" beskućnika, uličnih klupa koje sprečavaju spavanje, muzike u javnom prostoru koja obeshrabruje zadržavanje određenih društvenih grupa, itd.).^[14]

Oslanjajući se na perspektivu koju je otvorio *prostorni preokret*, prostor ne mora biti samo dimenzija analize postojećeg društva, već ga treba razumeti i kao ključni element u promišljanju alternativa. S jedne strane, sâm prostor može biti ključni momenat u konstituisanju drugačijih subjekata i kolektiva, a sa druge, postoji pitanje kako možemo integrisati promišljanje drugačije prostorne organizacije celokupnog društva u politički projekat za radikalnu demokratsku budućnost.^[15]

U tom smislu može nam poslužiti i koncept *prostorne pravde* (eng. spatial justice). On ne treba da zameni koncept društvene, ekonomske ili neke druge forme pravde, već da reprezentuje i ohrabri strateški i teorijski naglasak na specifičnim (i često zapostavljenim) prostornim aspektima pravde i nepravde, uključujući i to kako su oni ušančeni u urbane odnose.^[16] U onome što je možda najснаžnija i najuspešnija proliferacija prostornog preokreta u političkoj praksi - u konceptu *prava na grad* – konkretizovani su ključni zahtevi za prostornom pravdom, odnosno integrisanjem univerzalnih ljud-

13 Dejvid Harvi, *Pobunjeni gradovi*, Novi Sad, Mediterran Publishing, 2013, str. 117.

14 O takvom "nelagodnom dizajnu" videti izuzetno značajnu publikaciju: Selena Savić and Gordan Savičić, eds. 2016. *Unpleasant Design*. Beograd: G.L.O.R.I.A. Videti i vebsajt sa materijalom iz publikacije: <http://unpleasant.pravi.me/>

15 Doreen Massey, "Thinking radical democracy spacially", str. 285.

16 Edward Soja, "Taking Space Personally" str. 32.

skih prava u specifični urbani prostorni kontekst i odnose u njemu. Kroz ovakve zahteve, mobilisani su brojni politički pokreti, od *zajedničkih* inicijativa, organizacija i koalicija koje se bore za pristup i bolji kvalitet stanovanja za sve, dostupan javni prevoz, ili veću i dosledniju participaciju u svim politikama koje oblikuju životni prostor, pa do regionalnih i nacionalnih napora da se smanje prostorne nejednakosti u bogatstvu i kvalitetu života i da se postigne veći stepen demokratizacije distribucije moći na nivou grada. Ovi brojni naponi zasnivaju se na pretpostavkama prostornog preokreta koje su nesumnjivo promenile naše razumevanje prostora u kome živimo - okružuju nas društveno proizvedeni prostori; zbog toga što su društveno proizvedeni, pre nego prirodno dati, ovi prostori mogu da se menjaju kroz društveno delovanje; urbane geografije u kojima živimo proizvode moćne negativne, kao i pozitivne efekte na naše živote; nepravde i opresije koje su upisane u naše geografije mogu postati strateška sila za mobilisanje i organizovanje novih prostornih praksi kojima je cilj da postignu veću prostornu pravdu.^[17] Takve prakse je važno negovati, razvijati, širiti, ali istovremeno i kritički promišljati i preispitivati, kako bi se uspostavile neke trajnije radikalno drugačije prostorne strukture koje će proizvoditi i održavati i drugačije, egalitarnije društvene i proizvodne odnose.

«Promenimo društvo» i «Promenimo prostor» - za nas su ta dva zadatka identična.^[18]

Reference:

-Ajris Merion Jang, "Gradski život kao normativni ideal", u *Misliti grad*, ur. Petar Bojanić i Vladan Đokić, 119-127, Beograd, Arhitektonski fakultet u Beogradu, 2011.

-Barney Warf and Santa Arias, "The Reinsertion of space into the social sciences and humanities". In *Spatial Turn. Interdisciplinary Perspective*, eds. Barney Warf and Santa Arias, 1-10, New York, Routledge, 2009.

-Dejvid Harvi, *Pobunjeni gradovi*, Novi Sad, Mediterran Publishing, 2013.

17 Isto

18 Inspirisano ispisom na transparentu iz 2008. godine, na trgu Plaza de las Tres Culturas u Ciudad de Mexico "Promijenimo svet", rekao je Marx; 'Promjenimo život', rekao je Rimbaud; za nas su ta dva zadatka identična – Andre Breton" (Izvor: Kovačević, Leonardo et al. 2008. Operacija grad: Priručnik za život u neoliberalnoj stvarnosti, str. 41)

-Doreen Massey, "Thinking radical democracy spacially", *Environment and Planning D: Society and Space*, vol 13, 1995, 284-288.

-Edward Soja, "Taking Space Personally", in *Spatial Turn. Interdisciplinary Perspective*, eds. Barney Warf and Santa Arias, 11-35, New York, Routledge, 2009.

-Linda McDowell, „Specializing Feminism“, In *BodySpace: Destabilizing Geographies of Gender and Sexuality*, 27-44, New York and London, Routledge, 1996.

-Mišel Fuko, *Nadzirati i kažnjavati. Nastanak zatvora*, Novi Sad, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, 1997.

-Neil Brenner, Peter Marcuse and Margit Mayer, "Cities for people, not for profit: an introduction", in *Cities for People, Not for Profit. Critical Urban Theory and the Right to the City*, eds. Neil Brenner, Peter Marcuse and Margit Mayer, 1-10, London and New York, Routledge, 2012.

-Neil Smith, «Novi globalizam, novi urbanizam: gentrifikacija kao globalna urbana strategija», u *Operacija GRAD: Život u neoliberalnoj stvarnosti*, ur. Leonardo Kovačević, Tomislav Medak, Petar Milat, Marko Sančanin, Tonči Valentić, Vesna Vuković, 104-113, Zagreb, Savez za centar za nezavisnu kulturu i mlade, Multimedijalni institut, Platforma 9,81 – Institut za istraživanja u arhitekturi, BLOK – Lokalna baza za osvježavanje kulture, SU Klubtura / Clubture, 2008.

-Neil Smith and Nancy Katz, „Grounding Metaphor: Towards a Spatialized Politics“, in *Place and the Politics of Identity*, eds. Michael Keith and Steve Pile, 66-81, London and New York, Routledge, 1993.

-Richard Sennett, "Otvoreni grad", u *Operacija GRAD: Život u neoliberalnoj stvarnosti*, ur. Leonardo Kovačević, Tomislav Medak, Petar Milat, Marko Sančanin, Tonči Valentić, Vesna Vuković, 104-113, Zagreb, Savez za centar za nezavisnu kulturu i mlade, Multimedijalni institut, Platforma 9,81 – Institut za istraživanja u arhitekturi, BLOK – Lokalna baza za osvježavanje kulture, SU Klubtura / Clubture, 2008.

-Selena Savić and Gordan Savičić (eds.), *Unpleasant Design, Beograd*, G.L.O.R.I.A, 2016.

-Žak Ransijer, *Nesaglasnost*, Beograd, Fedon, 2014.

Upravljanje poslovnim prostorima u javnoj svojini grada Beograda uvođenje centralizovanog upravljanja

Božena Stojić

U analizi *Ko i kako raspolaže javnom svojinom* (2015)^[1], navodi se **da je javna svojina jedan od najvidljivih resursa koje jedna zajednica i društvo ima, i da se na primeru upravljanja tim resursom gledaju i pitanja pravičnosti u društvu, kao i demokratičnosti u odlučivanju o različitim alternativama budućnosti zajednice i razumevanje koncepta opšteg, odnosno javnog interesa** (Pajović Van Reenen i Veselinović, 2015). Sam koncept javne svojine podrazumeva da je svojina javna, da pripada javnosti, odnosno građanima.

Iako nosilac prava svojine može biti grad, region ili država, primarni interes u procesu upravljanja javnom svojinom treba da bude javni interes koji je institucionalizovan i legitimisan kroz pravni i zakonski okvir. Transparentno, demokratsko upravljanje javnom svojinom u vidu ustupanja javni prostora koje je vođeno načelom javnog interesa, organizacijama civilnog društva, pravnim i fizičkim licima koje obavljaju delatnosti od javnog interesa, doprinosi učešću građana, unapređuje nivo participacije građana u procesu donošenja odluka, podržava programe socijalne zaštite, zaštite lica sa invaliditetom, društvene brige o deci, zaštite izbeglica i ljudskih i manjinskih prava, obrazovanja, nauke, kulture i umetnosti, informisanja, zaštite životne sredine, održivog razvoja, što sve zajedno **doprinosi unapređenju socijalnog blagostanja jednog društva**.

Sa ekonomskog aspekta, javna svojina svakako predstavlja resurs čijom eksploatacijom nosilac prava svojine direktno može ostvariti finansijasku

1 Pajović Van Reenen, J., Veselinović, D. (2015). *Ko i kako raspolaže javnom svojinom*, Mikro Art / Ministarstvo prostora, Beograd.

dobit koja služi za budžetiranje delatnosti koje država, region ili grad obavlja, kao i daljih aktivnosti na jačanju ekonomije društva. Međutim, takav vid upravljanja javnom svojinom nije se pokazao kao dugotrajan, odnosno održiv. **Naime, pre nego resurs za ostvarivanje prihoda, javna svojina se može tretirati kao instrument razvoja održive lokalne ekonomije.** Ustupanjem ili davanjem u zakup po nižoj ceni od tržišne, preduzetnicima, malim i srednjim porodičnim preduzećima, programima socijalnog preduzetništva, programima poslovnih inkubatora i slično, jača se i razvija lokalna ekonomija, što doprinosi razvoju države, grada ili regiona. Raspolaganjem javnom svojinom na bazi javnih konkursa sa tačno definisanim kriterijumima, u određenim ciklusima ustupanja prostora u javnoj svojini, podstiče se lokalna kultura preduzetništva, kao i kreiranje preduzetničkih mreža na lokalnom ili državnom nivou.

U Beogradu je upravljanje poslovnim prostorima u javnoj svojini do 2016. godine bilo decentralizovano, odnosno svaka gradska opština imala je javno preduzeće nadležno za poslovne prostore. Ona su raspolagala određenim fondom prostora u svojini grada Beograda koji se nalazi na teritoriji njihovih opština. Ovakav, prethodni, sistem bio je u skladu sa *Zakonom o lokalnoj samoupravi*^[2] i *Zakonom o javnoj svojini*^[3], kao i *Zakonom o glavnom gradu*^[4] i *Statutom grada Beograda*^[5], koji prepoznaju gradske opštine kao jedinice lokalne samouprave u čije nadležnosti spada i upravljanje poslovnim prostorom. Sistem je bilo neophodno unapređivati, budući da nisu postojali, niti sada postoje, kompletni registri javne svojine na svim nivoima upravljanja (republičkom, pokrajinskom i lokalnom); orijentacija upravljanja poslovnim prostorom je isključivo tržišna; nisu postojali, odnosno ne postoje jasni kriterijumi ustupanja prostora, i sl. **Međutim, umesto unapređivanja, otišlo se korak unazad – nadležnost upravljanja ukupnim fondom poslovnih prostora u svojini grada Beograda prebačena je sa gradskih opština na Upravu grada Beograda, odnosno Sekretarijat za imovinske i pravne poslove.**

Usvajanju *Odluke o načinu postupanja sa nepokretnostima koje su u javnoj svojini grada Beograda, odnosno nad kojima grad Beograd ima posebna svojinska ovlašćenja*^[6] (U daljem tekstu *Odluka*), prethodile su

2 Zakon o lokalnoj samoupravi. (2007). "Sl. glasnik RS" br. 129/2007 i 83/2014

3 Zakon o javnoj svojini. (2011). "Sl. glasnik RS" br. 72/2011, 88/2013 i 105/2014.

4 Zakon o glavnom gradu. (2007). "Sl. glasnik RS", br. 129/2007, 83/2014 - dr. zakon i 101/2016 - dr. zakon

5 Statut grada Beograda. (2007). Službeni list grada Beograda, br. 39/2008

6 Odluka o načinu postupanja sa nepokretnostima koje su u javnoj svojini grada Beograda, odnosno nad kojima grad Beograd ima posebna svojinska ovlašćenja. (2016). "Službeni list

mnoge nepotpune medijske izjave gradskih čelnika o brojnim studijama koje je Grad sproveo i na osnovu kojih je utvrdio da efikasnost javnih preduzeća za poslovni prostor u gradskim opštinama nije ni malo zadovoljavajuća. Kada smo za potrebe ovog istraživanja od Sekretarijata za imovinske i pravne poslove (nadležnog organa za upravljanje poslovnim prostorom) potraživali informaciju o tome koje su studije rađene i od strane kog organa/institucije, dobili smo odgovor da „**ne poseduju studije i analize rada javnih preduzeća za upravljanje poslovnim prostorima gradskih opština**“ na osnovu kojih je **Odluka usvojena**. Shodno tome, ostaje nejasno šta su tačno bili preduslovi za centralizaciju upravljanja poslovnim prostorom grada Beograda. Odluka, umesto javno objavljenim rezultatima sprovedenih analiza, pravdana je predviđanjima da će centralizovani način raspolaganja javnom svojinom grada biti efikasniji i pravedniji, te da će se budžetski prihodi od davanja poslovnih prostora u zakup ravnopravno raspodeljivati svim gradskim opštinama.

Ono što je takođe prethodilo usvajanju Odluke jesu spekulacije o izmenama Statuta grada Beograda. Da bi Odluka mogla biti usvojena bilo je neophodno izmeniti Statut u pogledu upravljanja javnom svojinom, odnosno poslovnim prostorima, kao i nadležnosti gradskih opština. Međutim, do usvajanja izmena Statuta nije došlo, dok je Odluka ipak usvojena.

Upravljanje poslovnim prostorom nakon usvajanja Odluke

Odluka o načinu postupanja sa nepokretnostima koje su u javnoj svojini grada Beograda, odnosno nad kojima grad Beograd ima posebna svojinska ovlašćenja usvojena je 22.06.2016. godine. Predmet Odluke je pribavljanje, raspolaganje, korišćenje, održavanje i upravljanje nepokretnostima u javnoj svojini grada Beograda. Pojam nepokretnosti obuhvata službene zgrade, poslovne zgrade i poslovni prostor koji je predmet ovog istraživanja, zatim stambene zgrade, stanove iz otkupa, garaže i garažna mesta, nepokretnosti za reprezentativne potrebe, dobra u opštoj upotrebi i objekte infrastrukture koji su u u javnoj svojini grada Beograda.

Član 19. ove Odluke ističe da je organizaciona jedinica Gradske uprave nadležna za poslove upravljanja i davanja u zakup poslovnih zgrada i poslovnog prostora koji su u javnoj svojini Grada Beograda. Odlukom nije definisano koja je to organizaciona jedinica, ali se od dana stupanja

---

grada Beograda", br. 63/2016.

Odluke na snagu ovim poslovima bavi Sekretarijat za imovinske i pravne poslove grada Beograda, budući da je Agencija za poslovni prostor grada Beograda prestala da postoji pre nekoliko godina. Navedena odredba iz člana 19. predstavlja prenošenje nadležnosti upravljanja poslovnim zgradama i poslovnim prostorom u javnoj svojini grada Beograda sa deset gradskih opština (Voždovac, Vračar, Zvezdara, Zemun, Novi Beograd, Palilula, Rakovica, Savski venac, Stari grad i Čukarica) na Sekretarijat za imovinske i pravne poslove grada Beograda. Sedam prigradskih opština (Barajevo, Grocka, Lazarevac, Mladenovac, Obrenovac, Sopot i Surčin) je izostavljeno iz ove odredbe, odnosno zadržale su nadležnosti upravljanja poslovnim prostorom u svojini grada.

U istom članu navodi se da je novčani prihod od davanja u zakup poslovnih prostora izvorni prihod budžeta grada Beograda. Prethodnih godina prihodi od davanja u zakup poslovnog prostora u svojini grada pripadali su opštinama koje su njima upravljale, što se promenilo usvajanjem budžeta za 2017. godinu. Naime, član 15. *Odluke o obimu sredstava za vršenje poslova grada i gradskih opština i utvrđivanju prihoda koji pripadaju gradu, odnosno gradskim opštinama u 2017. godini*^[7] **ističe da prihod od davanja u zakup nepokretnosti u javnoj svojini grada, koji se ostvari na području gradskih opština Voždovac, Vračar, Zemun, Zvezdara, Novi Beograd, Palilula, Rakovica, Savski venac, Stari grad i Čukarica, u celini pripada gradu,** dok prihod od davanja u zakup nepokretnosti kojim upravljaju prigradske opštine Barajevo, Grocka, Lazarevac, Mladenovac, Obrenovac, Sopot i Surčin u celini pripada tim gradskim opštinama.

Ovde bi takođe bilo korisno znati koje su analize rada gradskih opština, odnosno rezultati pokazali da je navedena raspodela budžetskih sredstava (**prihoda od davanja u zakup poslovnih prostora**) koji u 2016. godini iznose **2.810.596.782,00 dinara**, efikasnija i pravednija. Naime, sledeća tabela prikazuje razlike u budžetskim sredstvima dodeljenim nekim gradskim opštinama za 2016. i 2017. godinu.

U nekim opštinama, posebno u opštini Stari Grad, može se primetiti značajno umanjeње budžetskih sredstava. Budući da je jedan od osnovnih prihoda ove opštine bio upravo prihod od davanja poslovnih prostora u zakup od kojeg su se finansirali mnogi socijalni i kulturni programi u lokalnoj zajednici, te su posledice centralizacije po budžet opštine vrlo uočljive.

⁷ Odluka o obimu sredstava za vršenje poslova grada i gradskih opština i utvrđivanju prihoda koji pripadaju gradu, odnosno gradskim opštinama u 2017. godini. (2016). "Službeni list grada Beograda" br. 125/2016.

Naziv gradske opštine	Budžetska sredstva u 2016. godini (RSD)	Budžetska sredstva u 2017. godini (RSD)
Novi Beograd	642.957.173,00	625.896.775,00
Stari Grad	762.593.513,00	416.726.793,00
Vračar	339.150.981,00	355.098.888,00
Savski venac	569.516.805,00	486.871.801,00
Palilula	732.545.592,00	709.252.593,00
Zvezdara	535.953.059,00	536.056.685,00

Tabela 1. – Prikaz dodeljenih budžetskih sredstava gradskim opštinama za 2016. i 2017.

Uslovi ustupanja poslovnog prostora i cenovnik zakupa

Centralizovani način upravljanja poslovnim prostorom u svojini Grada zahteva i jedinstveni cenovnik, što je upravo predmet *Odluke o utvrđivanju zakupnina za poslovni prostor na kome je nosilac prava javne svojine grad Beograd, odnosno na kome grad Beograd ima posebna svojinska ovlašćenja*^[8] (u daljem tekstu *Odluka o utvrđivanju zakupnina za poslovni prostor*).

Član 2. definiše visine zakupnine prema vrsti poslovnog prostora, zonama i delatnostima koje se u poslovnom prostoru obavljaju. Navedene cene u tabeli ispod (Tabela 2.) predstavljaju početnu visinu zakupnine kod utvrđivanja visine zakupnine putem javnog nadmetanja, odnosno prikupljanja pisanih ponuda.

Iako su kroz ovaj član definisane zakupnine prema vrsti poslovnog prostora i delatnostima koje se u njemu mogu obavljati, prilikom davanja prostora u zakup putem javnih konkursa nije uočljiva primena ovako definisanih cena. Naime, spiskovi poslovnih prostora koji se daju u zakup sadrže samo osnovne informacije o prostorima. Namena prostora prema delatnostima koje se u njemu obavljaju nije istaknuta prema tabeli ispod, pa stoji pitanje da li su cene navedene u tim spiskovima zaiste odgovarajuće i na koji način se zakupci koji bi u prostoru obavljali različite delatnosti (navedeno u tabeli ispod) ravnopravno nadmeću za isti prostor. Ova problematika se posebno odnosi na pitanje ravnopravnog učešća organizacija civilnog društva, budući da delatnosti koje one obavljaju nisu ni navedene u tabeli ispod, te da li

⁸ Odluka o utvrđivanju zakupnina za poslovni prostor na kome je nosilac prava javne svojine grad Beograd, odnosno na kome grad Beograd ima posebna svojinska ovlašćenja. (2016). "Službeni list grada Beograda" br.114/2016

1	2	ЗОНЕ				
		екстра (дин/м ² месечно)	прва (дин/м ² месечно)	друга (дин/м ² месечно)	трећа (дин/м ² месечно)	четврта (дин/м ² месечно)
1	2	3	4	5	6	7
1.	Канцеларије	739,00	624,00	479,00	366,00	278,00
а)	Канцеларије за закупце који обављају: банкарске и друге финансијске послове, послове осигурања, пројектовања и инжењеринга, туризма и промета непокретности	813,00	686,00	527,00	403,00	307,00
2.	Хотели	1.206,00	1.008,00	807,00	606,00	455,00
3.	Хостели	1.050,00	877,00	701,00	527,00	395,00
4.	Локали	1.050,00	877,00	701,00	527,00	395,00
а)	Локали за закупце који обављају банкарске послове и послове осигурања	1.178,00	965,00	770,00	580,00	436,00
б)	Локали за закупце који обављају: организовање игара на срећу, кладионице, мечаџице	1.365,00	1.141,00	910,00	684,00	514,00
в)	Локали за закупце који обављају угоститељске услуге	1.154,00	965,00	770,00	580,00	436,00
г)	Локали за закупце који обављају: фармацеутску делатност (апотеке) и стоматолошку делатност	1.102,00	922,00	736,00	554,00	415,00
д)	Локали за закупце који обављају занатску делатност	917,00	611,00	483,00	366,00	276,00
ђ)	Локали за закупце који обављају делатност уметничке галерије	480,00	392,00	314,00	252,00	206,00
5.	Магазини	941,00	766,00	420,00	314,00	236,00
6.	Атељеа	52,00	52,00	52,00	52,00	52,00
7.	Витрине	221,00	221,00	221,00	221,00	221,00
8.	Производне хале	917,00	611,00	420,00	314,00	236,00
9.	Гараже	231,00	231,00	231,00	231,00	231,00
10.	Лагуни	304,00	266,00	238,00	190,00	143,00

Tabela 2. – Izvod iz Odluke o utvrđivanju zakupnina za poslovni prostor - početna visina zakupnine poslovnog prostora prema nameni prostora

imaju dodatne pogodnosti i uslove učešća u javnom nadmetanju za zakup poslovnih prostora, o čemu će biti reči dalje u tekstu.

Inovaciju u načinu i uslovima davanja poslovnog prostora u zakup predstavlja odredba u članu 2. Odluke o utvrđivanju zakupnina za poslovni prostor, kojom se ističe da „u slučaju kada se poslovni prostor ne izda u zakup posle dva uzastopno sprovedena postupka javnog oglašavanja, visina zakupnine umanjuje se na 80% od početnog iznosa zakupnine. U slučaju kada se poslovni prostor u ponovljenom postupku javnog oglašavanja sa umanjenom početnom visinom zakupnine ne izda u zakup, visina zakupnine se umanjuje na 60% od početnog iznosa zakupnine. Po ovoj ceni će se nastaviti sa javnim oglašavanjem.“

Odlukom o utvrđivanju zakupnina za poslovni prostor predviđaju se pogodnosti u plaćanju zakupnine u nekoliko slučajeva:

- Kada se u neposrednoj blizini poslovnog prostora izvode radovi izgradnje ili rekonstrukcije objekata ili infrastrukture u koje investira grad Beograd ili javno preduzeće, zakupcu se visina zakupnine smanjuje za 90% zbog otežanog ili onemogućenog obavljanja delatnosti,
- Tokom izvođenja radova na investicionom održavanju zakupljenog prostora u koje investira zakupac, on može biti oslobođen plaćanja zakupnine u periodu trajanja radova (ne duže od šest meseci), na osnovu posebne odluke Gradonačelnika,
- Ukoliko zakupac nema prethodno neizmerinih dugovanja za zakup poslovnog prostora, a koji obavezu plaćanja zakupnine izvršavaju u roku, iznos utvrđene zakupnine umanjuje se za iznos od 10% u narednom mesecu.

U članu 2. se navodi još jedna pogodnost koja se odnosi na organizacije civilnog društva: Humanitarnim organizacijama, udruženjima građana, parlamentarnim političkim strankama, koji poslovni prostor ne koriste radi sticanja prihoda, kao i dobrovoljnim organizacijama, zakupnina se umanjuje na 20% od početnog iznosa zakupnine, za vrstu poslovnog prostora koji koriste.

Ova odredba, odnosno pogodnost nije nova, i moglo bi se podrazumevati da ju je potrebno istaći u Odluci o utvrđivanju zakupnina za poslovni prostor. Međutim, ono što Odlukom o utvrđivanju zakupnina za poslovni prostor nije definisano, jesu bliže određeni postupci davanja u zakup poslovnog prostora organizacijama civilnog društva. Nije jasno pod kojim uslovima i na koji način se ravnopravno za isti prostor mogu nadmetati OCD i ostala pravna i fizička lica. Tu potencijalnu situaciju dodatno komplikuje činjenica da se u tabeli iznad, među vrstama poslovnog prostora i delatnostima koje

se u njima obavljaju, ne nalaze delatnosti organizacija civilnog društva.

U Odluci o utvrđivanju zakupnina za poslovni prostor navodi se i pogodnost plaćanja zakupa za umetničke galerije. Naime, član 6. ove odluke ističe da zakupci poslovnih prostora koji u njemu obavljaju delatnost umetničke galerije mogu prostor zakupiti po povoljnijoj ceni u odnosu na opštu delatnost kojoj je prostor namenjen – lokali (definisano u tabeli iznad), „ukoliko postoji pozitivno mišljenje Sekretarijata za kulturu“. Međutim, ukoliko Sekretarijat ne dostavi svoje pozitivno mišljenje, iako nije jasno na osnovu kojih kriterijuma Sekretarijat donosi odluku, zakupac gubi pravo na povoljniji zakup i dužan je da plaća višu cenu zakupa – za „lokal“.

Iako su navedena umanjena omogućena analiziranim odlukama, prilikom javnih poziva na davanje poslovnog prostora u zakup, u tekstovima konkursa ove mogućnosti se ne ističu. **U konkursima za davanje poslovnog prostora u zakup naglašeno je da se prostori izdaju u viđenom stanju, ali nije naglašeno da postoje mogućnosti umanjena, kao ni uslovi.** Sa druge strane, veliki broj prostora je u lošem stanju i zaista zahtevaju ulaganja. Možda je upravo to razlog zbog kojeg zakupci odustaju od zakupa tih prostora, jer nisu upoznati sa navedenim mogućnostima.

Zaključna razmatranja

U već pomenutom odgovoru Sekretarijata za imovinske i pravne poslove na naše zahteve za pristup informacijama od javnog značaja koje se odnose na upravljanje poslovnim prostorom u svojini Grada došli smo do podataka koji su sami po sebi svojevrsni zaključci, ali i otvaraju mnoga dodatna pitanja (Tabele 3. i 4.).

	Broj jedinica poslovnog prostora	Ukupna površina (m ²)
Jedinice poslovnog prostora kojim raspolaže Grad Beograd	5 917	482 097
Prazne jedinice poslovnog prostora kojima raspolaže Grad Beograd	293	21 806

Tabela 3. – Odnos ukupnog broja jedinica poslovnog prostora i jedinica praznog poslovnog prostora kojim raspolaže Grad Beograd

Podaci u tabeli 3. ukazuju na kontinuitet neefikasnog upravljanja poslovnim prostorom. Naime, oni ukazuju na još uvek neobjedinjenu bazu poslovnih prostora – onih koje je Sekretarijat nasledio od Agencije za po-

slovni prostor grada Beograda i onih koje je preuzeo od javnih preduzeća u gradskim opštinama. Navedeni podaci govore samo o prostoru nasleđenom od Agencije. **Iako smo zahtevali podatke o objedinjenom fondu poslovnog prostora, nažalost takva baza još uvek ne postoji.**

Godina	Prihod Grada Beograda po osnovu davanja u zakup poslovnog prostora (RSD)	Rashodi Grada Beograda po osnovu tekućih popravki i održavanja praznih poslovnih prostora (RSD)
2012.	921 648 318,45	/
2013.	912 170 795,78	/
2014.	991 837 812,82	39 840 979,17
2015.	1 062 477 297,22	63 634 416,17
2016.	1 069 221 468,40	54 379 504,27
I-IV 2017.	725 803 901,39	20 402 366,38

Tabela 4. – Odnos ostvarenog prihoda od poslovnih prostora koji su izdati u zakup i rashoda na održavanje praznih poslovnih prostora kojima raspolaže Grad Beograd

Prikaz usvojenih odluka i analize upravljanja poslovnim prostorom grada Beograda ukazuje nam na pre svega **netransparentno i neutemeljeno usvojenu Odluku. Posledice ove odluke o centralizaciji upravljanja, utiču kako rad i razvoj gradskih opština, tako i na sve njihove stanovnike.** Naime, ovakav sistem upravljanja smanjuje mogućnosti učešća građana u procesima upravljanja poslovnim prostorom na lokalnom nivou, kao i mogućnosti zadovoljavanja potreba lokalne zajednice koje će pre prepoznati opština nego Grad.

Pored toga, **osnovne karakteristike postojećeg sistema upravljanja poslovnim prostorom su netransparentno, nedemokratsko i pretežno tržišno orijentisano upravljanje, kao i višedecenijsko odsustvo objedinjene evidencije jedinica javne svojine.** Sve navedeno se kosi sa principima na kojima treba da počiva i da se razvija zdravo društvo, odnosno grad.

AKTIVIRANJE PROSTORA KROZ SAMO-ORGANIZOVANJE^[1]

Iva Čukić

Problem neiskorišćenih prostora nije nešto sa čime se isključivo suočavaju zemlje u tranziciji, ili zemlje koje su pretrpele snažniji udar ekonomske krize, već i zemlje sa jakim političkim sistemima koje su usled ekonomskih nestabilnosti osmislile mehanizme kojima bi ovi prostori bili dati na korišćenje različitim udruženjima, kolektivima, organizacijama civilnog sektora i slično. Važno je naglasiti da je proces degradacije prostora, u mnogim evropskim zemljama, praćen gašenjem ili nestajanjem pojedinih urbanih funkcija - mahom neprofitnih aktivnosti, kulturnih ili društvenih sadržaja. Nedostatak ovih sadržaja, a istovremeno pristustvo brojnih prostora koji su zaključani ili prepušteni propadanju, motivisalo je volonterske organizacije, kooperative, kolektive i druga neprofitna udruženja širom Evrope da preuzmu stvari u svoje ruke. Većina ovih aktera dolazi izvan zvanične i in-situcionalne oblasti urbanih politika, a na njihovu međusobnu raznolikost utiče lokalni kontekst i problemi koji se adresiraju, ali i heterogena priroda inicijatora, koji mogu biti umetnici, radnici u kulturi, *start-up* udruženja, aktivisti ili lokalna zajednica. Ove inicijative pojavljuju se kao samo-organizovane prakse koje pokreću društvena, kulturna i ekološka pitanja u (većinom) okupiranim prostorima.

Samo-organizovane prakse imaju svoju dugu istoriju i mogu se manifestovati kao reakcija na ekonomske i političke nesigurnosti i nestabilnosti, ali i kao reakcija na klasne strukture društva i načina života. Tako su krajem dvedesetih i početkom tridesetih godina prošlog veka (u vreme Velike depresije) u Americi i pojedinim evropskim državama, nikla naselja i prostori

bazirani na principima samo-gradnje i samo-organizovanja. Osamdesetih i devedesetih godina mnogi gradovi suočavali su se sa politički motivisanim skvotiranjem usmerenim ka okupiranju i oblikovanju prostora za stanovanje, oblikovanju alternativnih načina života ili kao suprostavljanje vrednostima privilegovanih društvenih grupa (primeri kontrakulture i alternativnih društveno-kulturnih centara). Danas, samo-organizovane prakse obuhvataju širok spektar aktivnosti – od urbanih bašti i farmi, preko društvenih i kulturnih centara, zatim etičkih banki, do modela priuštvivih stambenih objekata i naselja, pa čak i solidarnih bolnica, prehrambenih centara i kuhinja – koje popunjavaju prazninu nastalu krizom države, a međusobno se razlikuju po organizacionim i upravljačkim modelima, dostupnosti, ekonomskoj održivosti i političkoj dimenziji.

Na prostorno-programsku manifestaciju utiču specifičnosti lokalnog konteksta, odnosno različiti društveni, ekonomski ili politički elementi. U zavisnosti od toga, razlikuju se (1) autonomni prostori, gde ne postoji potreba za integracijom u formalni sistem, (2) eksperimentalni (pokazni) modeli kojima se pokazuje potreba za sistemskom promenom društvenog i fizičkog prostora; odnosno (3) prostori koji bivaju uključeni u formalni sistem urbanih politika. Za zemlje sa slabijim državnim sistemom (Španija, Portugalija, Grčka) karakteristično je da ovi samo-organizovani prostori opstaju godinama kao potpuno nezavisni i paralelni sistemi, dok se u jakim državnim sistemima (zemlje severozapadne Evrope) može uočiti potpuno drugačija slika i vrlo česta međusektorska saradnja u cilju njihove implementacije u formalne urbane politike. Politička volja i sluh za formalizaciju ovih praksi leži u razumevanju društvenog i kulturnog potencijala koje ove prakse poseduju, ali često potreba za uključivanjem u konvencionalni sistem dolazi iz neophodnosti da se kontrolišu neformalni oblici uzurpacije gradskih resursa.

Primer „Holandskog brodogradilišnog lučkog preduzeća“ (*Netherlands Shipbuilding and Dock Company – NDSM*) jedan je od specifičnih primera implementacije neformalnih inicijativa. Naime, nakon preseljenja lučkih delatnosti iz Amsterdama u Aziju, prostor brodogradilišta od 20 000 kvadrata ostao je potpuno napušten, bez ikakvog planskog programa i potencijalnih investitora. To je bio jedan od glavnih razloga zbog kojih je Gradska uprava Amsterdama raspisala 1999. godine konkurs za korišćenje ovog prostora. Grupa samohranih majki, umetnika, skejtera i skvotera koji su godinu dana pre toga bili deložirani, osnovali su asocijaciju od 24 skvota i umetničkih grupa i fondaciju, što je bio jedan od uslova za dobijanje prostora. Nakon pobeđe na konkursu, dobili su dozvolu za korišćenje prostora na pet, zatim na deset godina, a sada i na dvadeset i pet godina. Međutim, danas, pored grupe koja je inicirala ustupanje ovog prostora, NDSM koriste i kompanije

¹ Tekst je raden za potrebe 6. izdanja magazina Manek, koji uređuje i objavljuje Asocijacija Nezavisna kulturna scena Srbije.

kao što su Red Bull i MTV, a planirana je i izgradnja preko 2000 stambenih jedinica uglavnom luksuznijeg stanovanja. Naime, simbolična vrednost i slika prostora postali su katalizator džentrifikacije distrikta. Ovo nije usamljeni primer kooptacije i komodifikacije nezavisne kulture i alternativne estetike, što se često javlja kao rezultat strateškog kalkulisanja vlasti u sprezi sa neoliberalnim kapitalom.

Međutim, upravljanje i raspolaganje svojinom u korist samo-organizovanih praksi zavisi i od kapaciteta korisnika prostora da se nametnu kao važan faktor u procesu donošenja odluka i planiranja namene prostora. *Campo de Cebada* predstavlja jedan od primera samo-organizovanog reagovanja na propali pokušaj planiranja javnog prostora u Madridu (*Plaza de la Cebada*) koji je rezultirao zauzimanjem prostora 2010. godine. Naime, članovi lokalne zajednice, skejteri, umetnici i mladi okupirali su prostor veličine 3000 kvadratnih metara, i svakodnevno organizovali različite programe (koncerte, filmske projekcije, izložbe, razgovore,...) za potrebe zajednice. Svaki zainteresovani pojedinac ili grupa, slobodno koristiti prostor, a održivost se ostvaruje kroz različite aktivnosti i sisteme donacija. Odluke se donose na zajedničkim sastancima, na kojima takođe mogu učestvovati zainteresovani građani. Kako se korišćenje od strane zajednice ispostavilo kao održivije rešenje u odnosu na planiranu namenu, Gradska uprava Madrida ustupila je korisnicima prostor na privremeno korišćenje i donirala finasijsku pomoć u iznosu od 40 000 evra. Zbog svoje specifičnosti i značaja koji je imao za širu zajednicu, ovaj projekat dobio je 2014. godine „Evropsku nagradu za najbolji javni prostor“ (*European Prize for Urban Public Space 2012*), koju dodeljuje asocijacija evropskih institucija iz oblasti arhitekture i urbanizma. Nakon sedam godina funkcionisanja, u saradnji gradske uprave, eksperata i korisnika prostora osmišljen je plan prenamene prostora, koji će sada biti javni sportsko-rekreativni centar. Time je završena dugogodišnja „okupacija“ prostora, ali je postignuto rešenje zahvaljujući kapacitetima korisnika da se nametnu kao značajan akter i uspostave sistem participacije kojim će biti zadovoljene stvarne potrebe lokalne zajednice.

Jedan od najistaknutijih primera raznih formalnih i neformalnih aktivnosti koje se dešavaju u neiskorišćenim i napuštenim prostorima jeste Berlin. Višedecenijske samo-organizovane i alternativne prakse u ovom gradu postale su inspiracija brojnim inicijativama širom Evrope. Početkom 2000ih je i gradska vlast prepoznala benefite u ustupanju prostora na privremeno korišćenje inicijativama civilnog sektora, te je osmislila set instrumenata kojima to i formalizuje. Uveden je institut *privremene upotrebe prostora*, osnovana je Agencija za privremeno korišćenje (nem. *Zwischennutzungsgentur*), a na sajtu grada redovno se objavljuju prostori i javne površine koje se ne koriste i za koje ne postoji interesovanje na tržištu. Razlozi za

formalnu podršku privremenoj upotrebi prostora leže u (1) doprinosu ekonomskom razvoju; (2) čuvanju javne imovine od propadanja i uništavanja; (3) doprinosu zajednici kroz stvaranje novih javnih i otvorenih prostora bez velikih javnih ulaganja.

Ne treba izgubiti iz vida da se neretko razlozi za formalizaciju samo-organizovanih praksi pored kontrole, nalaze i u benefitima koje gradovi prepoznaju kroz stvaranje imidža “kreativnog grada” i ekonomskog rasta, kooptacijom i komodifikacijom ovih alternativnih prostora. Takođe, pitanje upravljanja i raspolaganja prostorom jeste pitanje političkog sistema vlasti koja u datom trenutku odlučuje. Međutim, promena dominantne razvojne paradigme zavisi od političke, profesionalne i društvene volje, kao i spremnosti na menjanje sistema donošenja odluka. Dakle, demokratizovana struktura raspolaganja prostorima i odlučivanja o njima ostvariće se onda kada postoji izgrađeno poverenje između političkih elita, profesije i građana. Odnosno, u slučajevima kada civilni sektor poseduje kapacitete da postane suštinski partnerski akter, te nametne modele, instrumente i mehanizme koji će uticati na promenu politika urbanog razvoja u skladu sa stvarnim potrebama građana.

*Navedeni primeri i podaci o različitim inicijativama i formalnim procesima aktiviranja prostora, nastali su u toku izrade doktorske disertacije „Uloga privremenih urbanih praksi u aktiviranju prostornih resursa“, Iva Čukić, odbranjene i objavljene 2016. godine na Arhitektonskom fakultetu Univerziteta u Beogradu.

Lekcija iz skejtbordinga^[1]

Ljubica Slavković

Skejteri obožavaju grad. Njihovo viđenje i doživljaj izgrađene sredine razlikuje se od većine njenih korisnika, sveobuhvatnije je i svesnije. Iz ugla skejtera arhitektura, infrastruktura i urbani mobilijar nisu podloga, scenografija niti unapred definisani, već je njihovo korišćenje stalno u fokusu intenzivnog posmatranja i promišljanja. Iako kroz jedinstvenu taktilnu prizmu, skejter svesno i intenzivno uočava i obrađuje informacije o formi, obliku, materijalizaciji, osvetljenju, održavanju i mnogim drugim karakteristikama izgrađene sredine. Moglo bi se reći da kao takav predstavlja najangažovanijeg korisnika javnih prostora, ali i najmanje poželjnog.

Gradski javni prostori nisu osmišljeni ni usmereni na skejtere kao korisnike. Šta više, postoji niz mera koje se primenjuju kako bi se ovim nepoželjnim korisnicima onemogućilo korišćenje javnih prostora na način koji se smatra neprimerenim. Sa druge strane, specijalizovani prostori namenjeni ovoj grupaciji u Beogradu i Srbiji su skoro nepostojeći. Novi ne nastaju, a postojeći se progresivno penju do ivica postojanja. Kada se uzme u obzir da u planiranju i vođenju Beograda ovi korisnici, građani, nisu ni na jednoj agendi, te da postojeći prostorni kapaciteti kojima se služe opstaju samo zahvaljujući entuzijazmu krajnjih korisnika, otvaraju se brojna pitanja o odnosu grada i njegovih građana, kao i o ulozi gradskih politika u edukaciji gradskih zajednica i njihovom razvoju.

Šta je to posebno kod skejtbordinga, i zašto je inače na margini, a ovde u fokusu? Većina korisnika izgrađenu sredinu percipira na unapred određeni način, u okviru zamisli za šta ju je projekant ili planer namenio. Klupa služi za sedenje. Skejter prostor doživljava drugačije. Vrlo je izvesno da klupa prvenstveno služi za seriju drugih pokreta, a tek potom za ono za šta je postavljena. Na četiri točka, skejter u izgrađenoj sredini vidi više mogućnosti korišćenja prostora od pešaka, što je upravo u srži problematičnog odnosa ovih korisnika urbane infrastrukture i njihovih stvaraoca, kao i potencijala koji se iz ovog intenzivnog odnosa može razviti.

¹ Tekst „Lekcija iz skejtbordinga“ je dopuna teksta „Novo promišljanje arhitekture i javnih prostora: Lekcija iz skejtbordinga“ iz 2013. koji je objavljen u magazinu Kamenzind, br.2, septembar 2013.

Konflikt najčešće eskalira u javnim prostorima, mestima čija je osnovna odlika jednaka dostupnost svim građanima. Ipak, arhitekta i gradski oci vide skejtere kao nepoželjne korisnike. Skejteri su oni od kojih se treba obraniti i onemogućiti im korišćenje javnih prostora i površina koje nisu za to namenski određene. Koliko je prostor uopšte javan ukoliko poseduje unapred određene izopštene korisnike? Da li sama arhitektura, kao i prostor, dobijaju veću ili manju vrednost ukoliko se njihovo korišćenje i namena drži u predefinisanim kalupu?

„Intenzivno“ taktilno korišćenje arhitekture može ostaviti vidljive tragove, pa i oštećenja. Usled ovoga, skejtbording je još od ranih dana neretko označavan kao čin vandalizma. U zapadnom svetu gde skejtbording nastaje i razvija se, nakon izričitih zabrana i novčanih kazni koje su se proširile sa njegovom popularizacijom, usledila je pojava tzv. skejt stopera (eng. skate stopper). Najčešće su to metalni implantati koji se u određenom rasteru dograđuju na kontinualne ivice ili površine kako bi onemogućili vožnju po njima, dodaci koji nisu integrisani od samog početka u dizajn i estetski ga narušavaju. Suptilniji način postizanja istog efekta je koncipiranje samog dizajna tako da se izbegnu glatke kontinualne površine, što je takođe sve češća praksa. Jedna od kritika *skejst stopera* pokreće pitanje nije li smislenije uložiti u zaštitu materijala i obradu ivica kako bi bile otpornije na vožnju i klizanje po njima, umesto ulaganja u estetski neprivlačne, pa i potencijalno opasne, metalne implante.

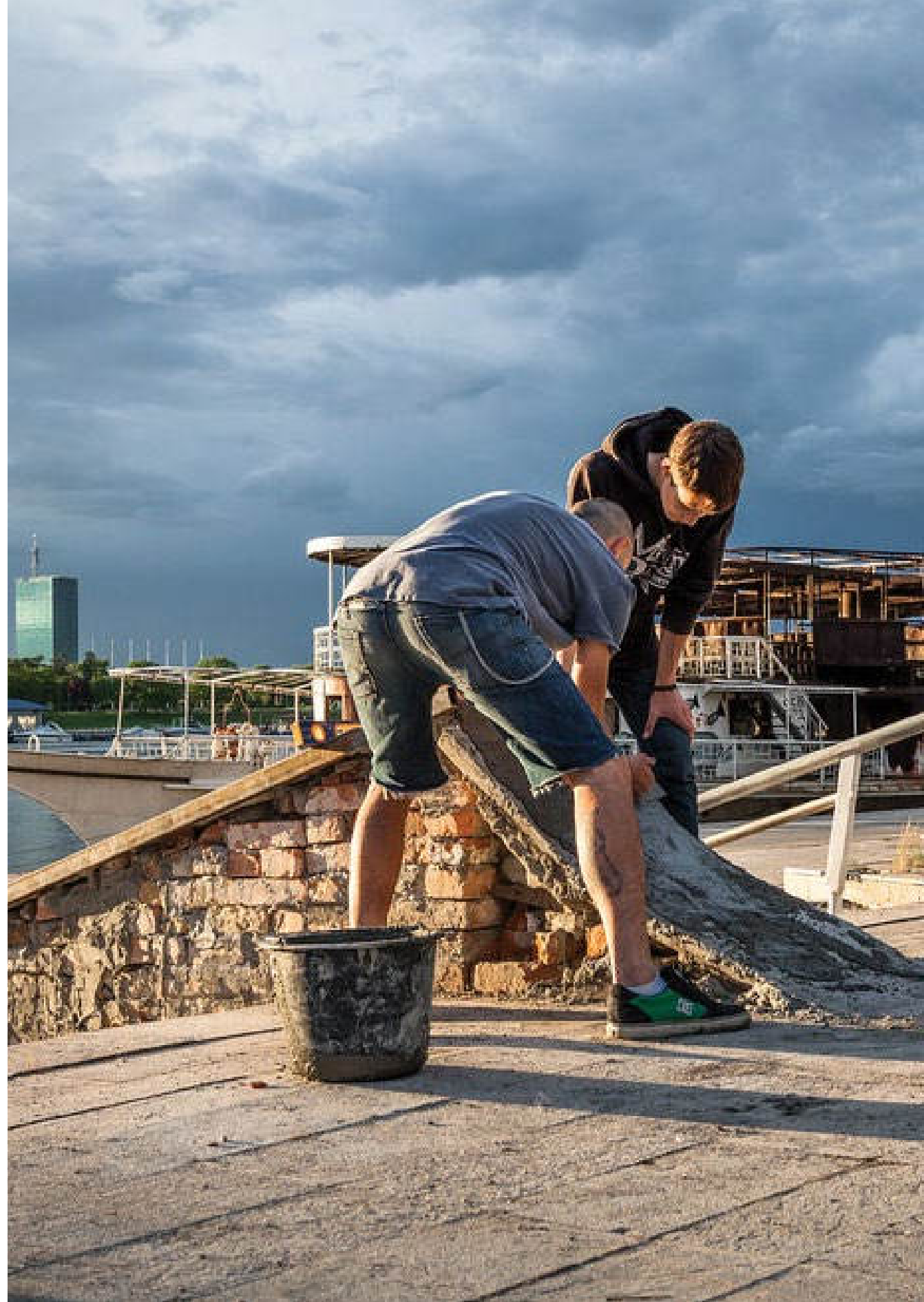
Istovremeno, sa razvojem ovog sporta, razvijene zemlje zapada uvidele su i njegove brojne benefite. Skejtbording postaje podstican kao sportska aktivnost koja okupira prvenstveno mlade i time poboljšava njihov razvoj, dok ujedno razvija osećaj zajedništva, odgovornosti, pripadnosti i dr. Skejt parkovi, namenski projektovani za upražnjavanje skejtbordinga, postaju sastavni činilac omladinskih centara i stambenih kvartova. Njihova rasprostranjenost doprinosi razvoju skejtbordinga i upotpunjuje ga, ali ipak ne uspeva da ga prostorno ograniči. Skejt park pruža drugačije mogućnosti od gradske sredine i kao takav ne služi da je zameni, već upotpuni. Sociološka istraživanja navode da je u prirodi ovog ekstremnog sporta, odnosno (sub)kulture, stalno osvajanje novih prostora i savladavanje novih izazova, pa otuda i neprestani pohod na izgrađenu sredinu. Kao što je nemoguće skejtbording odvojiti od gradske sredine, tako se ne može ni potpuno ukrotiti u namenski projektovane prostore. Skejtbording je društvena pojava koja zahteva društveni prostor, i izgradnju odnosa prema njemu.

Umesto zabrana i kazni, sociolozi ističu značaj edukacije i integracije ove kulture u javne prostore i sadržaje. Vitalnost gradskih prostora koju Džejn Džejkobs uočava sadržana je upravo u takvom ličnom i ne unapred ukalupljenom odnosu korisnika i prostora. Kognitivna mapa grada ovih korisnika razvija se

u međusobnoj interakciji, gde se izdvajaju (mahom javni) prostori posebno pogodni za ovu, pre svega društvenu aktivnost. Najčešće, takvi prostori postaju prepoznati kao mesta okupljanja i aktivno održavani radi dužeg i boljeg daljeg korišćenja, ali i usled ličnog i intimnog odnosa koji se razvija između prostora i korisnika. Tako su i brojni svetski primeri samoorganizovanja skejtera u oživljavanju zapuštenih i unapređenju javnih prostora.

Beograd je svoj prvi stalni skejt park na otvorenom dobio u jesen 2008. godine. U prethodnim decenijama građena je nekolicina parkova, ali na privremenim lokacijama i sa efemernim karakterom. Na inicijativu pojedinaca opština Novi Beograd podržala je i finansirala projekat izgradnje. Prvobitno je bila određena lokacija u bloku 70A, ali se posle peticije okolnih stanara od nje odustalo, kako mediji prenose, pokrenute jer će tu "loša deca organizovati žurke", a uz zvanično obrazloženje da je zbog blizine reke Save moguće plavljenje. Zatim je park trebalo da bude izgrađen pored budućeg teniskog kompleksa firme koja je u vlasništvu porodice Đoković u bloku 71, ali se i od toga odustalno nakon dopisa iste firme koja navodi da je park „u potpunosti neprikladan i nekomplatabilan s obizrom na elitnost njihovog objekta“ - nikad izgrađenog. Definitivna lokacija određena je na Ušću, daleko od stambenih zgrada, neposredno uz biciklističku stazu i u blizini samog gradskog centra, u rekreativno prijatnom ambijentu zelenila. Nedugo zatim, nikla su još dva skejt parka na teritoriji grada, u Čuburskom parku, a zatim i na Autokomandi, ali kratkog daha, preko noći razmontirana i netragom nestala. Nažalost, može se reći da izgradnja ili dogradnja celokupnih ili pojedinih delova ovih parkova nije izbegla sudbinu koja prednjači u građevinskoj industriji naše sredine i odnosu prema pre svega javnom prostoru, a podrazumeva uštedu na kvalitetu zarad ostvarivanja partikularnih interesa i/ili nestručno izvođenje.

Jedan od novijih primera samoorganizovanja u Beograda predstavlja tzv. *Gazela Banks*, kako je kolokvijalno nazvano mesto za vožnju ekstremnih sportova. Na proširenom delu šetališta na desnoj obali reke Save, ispod mosta Gazela, 2013. godine, politikom „uradi sam“, započeto je preuređenje prostora kako bi bio pogodan za ekstremne sportove. Vozači ekstremnih sportova su ga aktivno koristili narednih nekoliko godina, u toj meri da je osvanuo i u nekolicini svetskih medija, dok nije u potpunosti stradao pred bagerima projekta Beograd na vodi. Od 2008. godine gradske vlasti nisu pokazale nikakvo interesovanje za razvijanje sadržaja pogodnih za skejtbording, niti reagovala na inicijative pojedinaca, a sudbina jedinog trenutno postojećeg skejt parka, u parku Ušće, neizvesna je usled buduće izgradnje gondole koja će povezivati Kalemegdan i ovu lokaciju. U međuvremenu, razvoj i prepoznatljivost skejtbordinga u svetu uzdigao ga je na nivo olimpijskog sporta, a naš izlazak iz margine gradskih politika na ovom polju, u Tokio 2020, možemo samo ugledati usled entuzijazma i samoorganizovanja samih skejtera.

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

347.218.2(082)
711.4:352.078(082)

Ka drugačijem gradu. 2 / [urednik Iva Čukić ; fotografije Horda Sage,
Rajko Radosavljević, Iva Čukić, Dušan Rajić ; prevod Milica Leković]. - Beograd :
Mikro Art, 2018 (Beograd : Standard 2). - 84 str. : ilustr. ; 25 cm

Tiraž 200. - Napomene i bibliografske reference uz tekst.

ISBN 978-86-918827-4-7

a) Јавна својина - Право располагања - Зборници b) Урбанистичко
планирање - Зборници c) Локална самоуправа - Зборници
COBISS.SR-ID 258645004

